

Türkiye ve Irak'taki Kürt Hareketinin Evrimi Üzerine Tarihsel Karşılaştırmalı Bir Tartışma Çerçevesi

Cenk Saraçoğlu

ABD'nin devam etmekte olan Irak işgali Ortadoğu'nun bütünündeki siyasi dengeleri ve özellikle de bölgedeki Kürt dinamiğini derinden etkiliyor. ABD müdahalesinin Kürt ulusal hareketinin tarihi açısından en önemli tarihsel dönemeçlerden birini oluşturduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. İşgal sırasında ve işgalin ardından Irak'taki Kürt hareketinin oynadığı kritik rol, akademik çevrelerde, Kürt kimliğini ve bu kimliği temsil ettiği iddiasında bulunan siyasi oluşumları ilgi odağı haline getirdi. Kürt sorununun resmi düzlemde bir ekonomik geri kalmışlık ya da terör sorununa indirgenmediği Türkiye'de de (Yeğen, 1999: 555) aynı eğilimin söz konusu olduğu söylenebilir. Zira, Irak devleti - Kürt hareketi ve ABD arasındaki dengelerin tamamen değişmesi sürecinin Türkiye'nin AB'ye üyelik görüşmeleriyle aynı tarihsel momente denk düşmesi, Kürt sorununa yönelik geleneksel "inkârcı" yaklaşımın artık ömrünü tükettiğine işaret ediyordu. Türkiye'nin bir zamanlar terörist ilan ettiği KYB (Kürdistan Yurtseverler Birliği) lideri Celal Talabani'nin Irak'ın devlet başkanı olduğu ve AB'ye üyelik sürecinde Kürtlerin sosyal ve kültürel haklarının açıkça bir pazarlık unsuru haline geldiği bir dönemde, Türkiye'deki Kürtleri bir Türk boyu olarak kavramaya devam etmenin ya da Kürt sorununu inkârla geçiştirmenin Türkiye resmi ideolojisi nezdinde ne meşruiyeti ne de işlerliği kalmıştı artık. Bu durum Türkiye'deki Kürtlerin ve Kürt siyasi hareketinin bu kez "Kürtlükleri" inkâr edilmeksizin tartışılmasına yönelik elverişli bir ortam yaratıyordu.

Irak'taki Kürt hareketinin ABD işgalinin ardından oynadığı rolün genel olarak Türkiye'yi, özel olarak da Türkiye'deki Kürtleri nasıl etkileyeceğinin çok önemli bir mesele olduğuna şüphe yok. Bu meseleye dair yerinde çözümlenelerde bulunmak ise Türkiye'deki ve Irak'taki Kürt hareketinin farklılaşan yapısını ve mahiyetini kavramayı gerektiriyor. Ne var ki, son yıllarda yukarıda sözünü ettiğimiz dinamikler sonucunda görece serbestleşen Kürt meselesini tartışma alanının Kürt hareketinin temel özelliklerini karşılaştırmalı çözümlenmelerle kavramayı amaçlayan çalışmalar tarafından doldurulduğunu söyleyemeyiz. Bu alan bazı istisnalar dışında,¹ daha çok meseleyi güncel bir kimlik edinimi ve demokratikleşme sorununa

1 Kürt sorununu daha teorik bir çerçevede inceleyen Hamit Bozarslan'ın ve Martin Van Bruinessen'in bu yazıda alıntılanan son dönem çalışmalarının buna istisna oluşturduğunu söyleyebiliriz.

indirgeyip Kürt sorununun Türkiye kapitalizminin gelişimindeki köklerini irdeleme gereği duymayan araştırmacılar tarafından doldurulmuştur. Bunu söylerken Kürt meselesinin aynı zamanda siyasal bir kimlik mücadelesi olduğunu, konunun Türkiye'deki demokratikleşme süreçleriyle sıkı bağlarının bulunduğunu yadsıyor değilim. Lakin, Kürt meselesini otokratik bir siyasal yapılanma içinde bastırılmış bir etnik kimliğin siyasallaşması sürecine indirgeme- nin sorunun güncel yüzeysel tezahürlerinin ötesine geçip tarihselliğini kavramaya pek katkısı olmayacaktır. Önemli olan Kürt kimliğinin siyasallaşması sürecinin tarihsel-toplumsal zeminini tarif etmek, Türkiye'deki Kürtlere yönelik geleneksel inkâr politikasının kökenlerini ve iktidar mücadeleleri içerisindeki konumunu tarif etmektir. Zaten Kürt sorununun ortaya çıktığı tarihsel bağlamı anlamaya yönelik bir çaba söz konusu olduğunda Irak'taki ve Türkiye'deki Kürt hareketlerinin farklılaşan yapılarını kavramamız mümkün olabilir. Bu yazı, özellikle 1920-1980 arasındaki döneme odaklanarak Türkiye'deki ve Irak'taki Kürt hareketinin mahiyetçe farklılaşmasının tarihsel kökenlerini ortaya çıkarmayı ve 1980 sonrası sürece dair bir takım çıkarımların yapılmasını sağlayacak açılmaya uygun bir tartışma çerçevesi oluşturmayı amaçlıyor.

Böyle bir hedefle yola çıkmak kuşkusuz yapılacak analizin nesnesinin ne olacağını, hareketin hangi özelliklerine vurgu yapılacağını da büyük ölçüde belirleyecektir. Bu çalışma hareketleri karşılaştıracak bir teorik çerçeve çizmek adına, onların üzerinde yükseldikleri toplumsal formasyonların tarihsel gelişiminin kendine özgü özelliklerine odaklanacak. Diğer bir deyişle, bu yazı, iki hareketin farklılaşan özelliklerini Irak ve Türkiye'deki kapitalizmin gelişiminin özgül özellikleri içerisinde bağlandırmaya yönelik düşünsel bir çaba olarak görülebilir. Böyle bir bakış açısı, Kürt hareketlerinin tarih içerisinde kazandığı özellikleri salt onların liderlik kadrosunun öznel tercihlerine indirgeyerek yapısal faktörlerin belirleyiciliğini görmezden gelen yaklaşımlardan daha açıklayıcı olabilir. Bunu söylerken, toplumsal bir hareketin izlediği yönü anlamada liderliğin kritik hamlelerinin önemini yadsıyor değilim. Lakin, hem liderliğin hareket alanının sınırlarını ve manevra kapasitesini belirlemesi, hem de liderliğin siyasi hamlelerinin doğuracağı toplumsal sonuçları şekillendirmesi açısından bu hareketlerin üzerlerinde yükseldiği toplumsal zeminin özgül özelliklerini vurgulamak bir zorunluluk olarak kendisini dayatmaktadır. Zira bir toplumsal hareketin temel özelliklerini sadece örgütlediği kitlelerin talepleri, liderlik kadrosunun ufku ve yeteneği değil, aynı zamanda içerisinde yer aldığı toplumsal ilişkilerin yapısı belirler.

Tüm bu önermeleri temel alarak yazıda Türkiye'deki Kürt hareketini Irak'takinden ayıran iki temel unsura odaklanmak istiyorum. Bunlardan birincisi hareketlerin sınıfsal liderliğinin farklı olmasıdır. Burada sınıfsal liderlikten kastedilen şey hareketlerin örgütlediği veya harekete geçirdiği kitlelerin sınıfsal aidiyeti değil, Kürt kimliğinin siyasallaşmasına öncülük eden, bu siyasallaşmaya kendi çıkarları ve perspektifleri üzerinden biçim veren toplumsal sınıfların yapısıdır. Diğer bir deyişle sınıfsal liderlik derken, Kürt hareketi içinde hegemonik olan sınıflardan söz ediyorum. Buna dayanarak Irak'taki Kürt ulusal hareketinin 1920'li yıllardan başlayarak uzun süre büyük toprak sahipleri ve aşiret reisleri tarafından yönlendirildiğini, hareket içerisinde 1950'li yıllardan itibaren etkili olmaya başlayan kentli burjuva veya proleter unsurların da kırdaki ayrıcalıklı sınıfların siyasal otoritesine büyük ölçüde tabi

olduğunu görüyoruz. 1960'lardan itibaren *süreklilik ve örgütlülük* arzeden bir ulusal hareket olarak gelişme kanalı bulan Türkiye'deki Kürt hareketinin ise² öncelikle kentlerde bir kimlik ve örgütlenme kazandığı; Kürt işçi, aydın ve öğrenci kesiminin yönlendiriciliğinde geliştiği, ve hareket üzerindeki geleneksel Kürt toprak sahiplerinin etkisinin son derece sınırlı olduğu söylenebilir (Morad, 1992: 121).

Türkiye'deki Kürt hareketini Irak'takinden ayırıştıran ikinci önemli özellik, onun ideolojik karakteridir. Türkiye'deki Kürt hareketi, ortaya çıktığı 1960'lardan itibaren Kürt sorununu Marksist bir çerçevede yorumlayıp, uzun süre ülkedeki sosyalist siyasetin kanatlarından birini oluşturmuştu. PKK Kürt siyasetinin hakim örgütlenmesi haline geldiği 1980'li yıllardan 1990'ların ortalarına kadar Türkiye sosyalist hareketinden büyük ölçüde bağımsızlaşsa da, varoluşunu ve temel açılımlarını Marksist ve sosyalist bir perspektiften anlamlandırmaya devam etti. Irak'taki Kürt hareketinde ise Marksizm hiçbir zaman Türkiye'deki kadar merkezi bir ideolojik rol üstlenemedi. Her ne kadar Kürt hareketinin başat örgütlenmeleri olan KDP ve daha sonra KYB içerisinde sosyalist unsurlar ciddi bir ağırlık taşımış olsa da, bunlar hiçbir dönem sosyalist devrimci bir siyasi program üzerinden harekete yön vermeyi başaramadılar. Bu durumun iki hareketin ülkelerindeki sosyalist hareketlerle ilişkilerinin niteliğini de farklılaştırdığını söyleyebiliriz.

Tüm bu temel ayırım noktalarını ortaya koyarken yazının teorik çerçevesini de netleştirmek açısından şu sav önemli olacak: Öncelikle hareketleri ayırıştıran bu iki özellik de Irak'taki ve Türkiye'deki kapitalist toplumsal formasyonların kendine özgü nitelikleriyle son derece ilişkilidir. Lakin, bu iki özellik arasında eşit değil hiyerarşik bir ilişki söz konusudur. Irak'taki hareketin sınıfsal liderliğinin Türkiye'dekinden farklı olması hareketlerin diğer özelliğini, yani onların ideolojik dokusunu büyük ölçüde belirlemiştir. Bu bakımdan yazının ilerleyen bölümlerinde, 1920-1980 aralığına odaklanarak, ilk olarak Türkiye'de ve Irak'ta kapitalizmin gelişim sürecinin bu ülkelerde filizlenen Kürt hareketlerinin sınıfsal liderliğine nasıl yansıtıldığını tartışacak, daha sonra da hareketlerin farklılaşan ideolojik hattını bu tartışma içerisinde bağlamlandırmaya çalışacağım. Kısacası, yazının geri kalanında yapacağım tartışma, hareketleri birbirinden bu dönem aralığında farklılaştıran iki ayırım noktasının birbiriyle ilişkili olduğunu, bu farklılıkların da son tahlilde Irak ve Türkiye'deki kapitalist formasyonların özgül özelliklerinin etkisini taşıdığını göstermeye yöneliktir.

A) Türkiye'deki Kürt Hareketinin Sınıfsal Liderliği ve İdeolojisi

1. Türkiye Kapitalizminin Emekleme Devresinde Kürt Sorununun Kökenleri

Türkiye'deki Kürt hareketinin evrimini bu ülkedeki kapitalist formasyonun gelişimi içerisinde anlamlandırmak için öncelikle Cumhuriyet'in ilk dönemlerindeki toplumsal ilişkilerin niteliğini kavramak gerekiyor. Belirli bir soyutlama düzeyinde, erken Cumhuriyet dönemi tarih-yazımının iki farklı hattan ilerlediğini söyleyebiliriz. Birincisi, 1923'te

2 İleride de nedenlerine değineceğim gibi Cumhuriyetin ilk dönemlerindeki etkili Kürt isyanlarını **süreklilik arz eden** Kürt ulusal hareketinin parçası olarak değerlendirmiyorum. Bu isyanlar Kürt hareketini anlamak açısından çok önemli olmakla birlikte bastırılmalarının ardından sönmümlenerek bir kurumsallık ve örgütlülük yaratamadılar. Bu yüzden de 1940-1960 arası dönemde ciddi bir Kürt milliyetçi kalkışması yaşanmamıştır. Bu bakış açısı, bu isyanların milliyetçi olmadığı ve bir önem arz etmediği anlamına gelmiyor. Sadece bu isyanların çeşitli nedenlerden ötürü parlayıp sönererek süreklilik arz eden kurumsallaşmış bir harekete dönüşme kanalı bulamadığını ima ediyor.

Cumhuriyet'in kuruluşunu, Osmanlı'daki toplumsal yapıdan mutlak kopuşu temsil eden bir dönüm noktası addeden ve bu tarihi Osmanlı döneminden kalma köhnemiş kurumların ayıklandığı devrimci/ilerici bir sürecin başlangıcı olarak gören Kemalizmin etkisindeki resmi tarih-yazımıdır. Bu bakış açısı yalnızca devletle organik bağ kuran kurum ve kişilerle sınırlı kalmayarak Türkiye'deki kimi sol aydın çevrelerini de etkisi altına almıştır. Örneğin, *Milli Kurtuluş Tarihi* isimli eserinde Doğan Avcıoğlu'nun Cumhuriyet tarihini okuyuş biçimi de büyük ölçüde bu kopuş kurgusuna dayanır. Osmanlı'dan devralınan toplumsal mirasın yeni düzenin inşasında oynadığı rolü yok saymakla ve özel olarak da Kemalizmin modernleşmeci felsefesinin köklerinin esasen Osmanlı'nın son dönemlerine damgasını vurmuş İttihat ve Terakki hareketine kadar uzandığını yadsımakla eleştirilmiştir.

Gerçekten de Kemalist tarih-yazımı Cumhuriyet dönemine tam bir ayrıksılık atfederek, Osmanlı'dan bu yana süreklilik arz eden kurumları ve süreçleri yok sayar; Türkiye toplumunun Osmanlı döneminden kalma yapısal özelliklerinin Cumhuriyet dönemindeki siyasal ve ekonomik süreçlere nasıl yansıdığını çözümleme gereği duymaz. Bu bakış açısı, Mustafa Kemal'in iradesine mutlak belirleyicilik atfederek ve Cumhuriyet tarihini onun doğruluğundan kuşku duyulmayacak siyasi hamlelerine indirgeyerek bu yapısal ve toplumsal faktörleri hiçe sayan yaklaşımını haklı çıkarmaya çalışır.

Öte yandan, Cumhuriyet dönemi tarih-yazımı Osmanlı ve Cumhuriyet dönemini süreklilik arz eden bir tarihsel çizgi üzerinde birleştiren ikinci bir hat daha izlemiştir. Bu "alternatif" tarih-yazımı Kemalist devletin elitist ve otoriteryan eğilimlerini Osmanlı'daki güçlü merkez/edilgen çevre ikiliği üzerine kurulu geleneksel devlet geleneğinin ve siyasal kültürün tipik bir uzantısı olarak görür ve buna bağlı olarak da devlet/toplum ilişkilerinin mahiyeti, siyasetin kavranış ve uygulanış biçimi açısından Cumhuriyet döneminin niteliksel anlamda bir kopuşa tekabül etmediğini savunur. Bu yaklaşıma göre, Türkiye'de demokratik süreçlerin gelişmemesinin altında yatan temel neden sivil toplum güçlerinin etkinlik alanını daraltan bu baskıcı devlet geleneğidir. Türkiye'deki toplumsal gelişmeleri devlet/toplum ilişkileri merceğinden okuyan bu yaklaşım Cumhuriyet dönemiyle büyük ivme kazanan kapitalistleşme sürecinin devletin üstlendiği misyonu niteliksel anlamda dönüştürdüğünü görmezden gelir ve Türkiye tarihinin yüzyıllardır aynı özellikleri sergileyen bir devlet yapısının farklı toplumsal koşullarda yeniden üretiminden ibaret olduğunu savlar.³ Bu yaklaşımın devleti kendinden menkul çıkarılara sahip bağımsız bir aygıt olarak gören ve böylelikle de onu sınıf mücadelelerinin genel seyrinden yatık ele alan bir anlayışa dayandığını belirtmeliyiz (Dinler, 2003). Burada ilginç olan, somutta neye tekabül ettiği belirsiz "devlete" mutlak bir irade atfeden bu "alternatif tarih yazımındaki" indirgemeciliğin, Cumhuriyet tarihini Mustafa Kemal'in şaşmaz iradesiyle açıklayan Kemalist tarih yazımının indirgemeciliğinden geri kalır yanının olmamasıdır.

3 Merkez-çevre ikiliğine dayalı bu bakış açısını Türkiye'de akademi alanına taşıyan ilk isim Şerif Mardin olmakla birlikte Türkiye solunun değişik varyantlarının da aynı çerçevede içinde Marksizan akıl yürütmelerde bulunduğu görülebilir. Örneğin Türkiye'de demokrasi kültürünün yokluğunu Osmanlı'dan kalma otoriteryan zihniyetin sürekliliğine bağlayan Murat Belge, Ahmet İnsel ve İdris Küçükömer gibi yazarlar Mardin'in benimsediği çerçeveyi yeniden üreten yaklaşımlarını 1980 sonrasında çıkardıkları Yeni Gündem Dergisi'nde sıklıkla dillendirmişlerdir. (Saraçoğlu ve Akdeniz, 2005). Aynı şekilde Fikret Başkaya, *Paradigma'nın İfasi* ve *Yediyüz* gibi çalışmalarında Küçükömer'e yaptığı göndermelerle bu süreklilik vurgusunu daha sınıfsal bir perspektif içinde vurgulamıştır (Aytekin, 2001). Yeni Gündem çevresini ve özellikle Başkaya'yı Mardin'den ayıran nokta bunların sürekliliğe dair tezlerini Marksist bir çerçevede işlemeye çalışmalarıdır.

Bu iki indirgemeci yorumun, Cumhuriyet tarihinin süreklilik ve farklılık arz eden özelliklerinin bütünlüklü bir çerçevede ilişkilendirilmesiyle aşılabileceğini düşünüyorum. Cumhuriyet dönemindeki toplumsal proje, Osmanlı toplumsal yapısından miras kalan bir takım yapısal sınırlılıklar üzerine bina edilmesi bakımından 1923 öncesindeki toplumsal koşullardan bağımsız çözümlenemez. Öte yandan, Cumhuriyet dönemiyle birlikte Türkiye'deki kapitalistleşme sürecinin yeni bir rotaya girdiğini, siyasal yapılanmanın da buna uygun yeni biçimler kazandığını da kabul etmek gerekir. Bu bakımdan Cumhuriyet dönemi, çeşitli düzeylerde sürekliliklerin ve kopuşların birlikte yaşandığı bir dönem olarak görülebilir.

Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinin birbiriyle ilişkili üç özelliğinin Türkiye'deki kapitalistleşme sürecinin kazandığı yeni yönü tanımladığını söyleyebiliriz. İlk olarak, ondokuzuncu ve yirminci yüzyıl Osmanlısından farklı olarak bu dönemde ülkede kapitalizmin altyapısını hazırlamaya yönelik bizzat iktidar bloku eliyle yürütülen sistemli bir çaba söz konusudur. Her ne kadar Osmanlı döneminde kapitalist üretim ilişkileri özellikle ülkenin liman kentlerine hızla nüfuz etmeye başladıysa da bu süreç daha çok kapitulasyonların sağladığı elverişli şartlar içerisinde büyük serbesti ve ayrıcalıklara sahip yabancı yatırımcılar ve onların ülke içindeki, çoğunlukla azınlıklardan müteşekkil, ticari araçlarının inisiyatifinde şekilleniyordu (Kazgan, 1999: 52). Ülke siyasetinde ondokuzuncu yüzyıldan itibaren söz sahibi olan Osmanlı bürokrasisi sahip olduğu geniş ayrıcalıklara rağmen bu hızlı kapitalistleşme sürecinin yönünü tayin etme gücüne sahip değildi ve esasında buna yönelik somut bir projesi de yoktu. Bu dönemde bürokrasi, dışında kaldığı bu kapitalistleşme sürecinden en az zarar görecektir bir biçimde konum almaya çalıştı (Keyder, 2004: 43-44). Her ne kadar Birinci Dünya Savaşı'nın olağanüstü koşullarında İttihat ve Terakki ülke ekonomisinin denetimini tümüyle ele geçirdiyse de, bu, ülkede projelendirilmiş yeni bir kapitalist atılımı yönlendirmeyi değil, mevcut ülke kaynaklarının savaş ekonomisine etkili bir biçimde aktarımını amaçlıyordu.

Cumhuriyet dönemindeki bürokrasi ve Müslüman ticari burjuvaziden müteşekkil iktidar bloku ise ülkenin kapitalistleşme sürecine bizzat dahil olma ve onu yönlendirme amacını taşıyordu. Birinci Dünya Savaşı'nın ardından köklü bir değişime uğrayan Anadolu'nun sosyo-ekonomik yapısı da zaten bürokrasinin kapitalist gelişime liderlik etmesinin elverişli koşullarını hazırlamıştı. Osmanlı döneminde ticaret burjuvazisinin çoğunluğunu teşkil eden Ermeni ve Rum azınlığın Kurtuluş Savaşı'nın ardından ülkeden çıkarılması, ülkenin tarımsal kaynaklarının etkin bir şekilde dış pazarlara ulaşmasını sağlayan aracı kurumların büyük ölçüde ortadan kalkması anlamına gelmişti. Bu koşullar altında, bürokrasi ülke kaynaklarının nasıl kullanılacağı üzerinde geniş yetkilere sahip oluyor, kapitalistleşme sürecinin merkezden yönlendiricisi konumuna yükseliyordu.

Bu noktada bu projenin hayata geçmesinde Cumhuriyetin siyasal kadroları Ermeni ve Rumların mallarına el koyarak zenginleşen ticaret burjuvazisi arasındaki karşılıklı rıza ilişkisinin rolünü göz ardı etmemek gerekir. Cumhuriyetin ilk yıllarında bürokratik kadrolar ülke kaynakları üzerindeki otoriteleri sayesinde göz ardı edilemeyecek düzeyde sermaye biriktiriyor, bir kısmı bu birikimi ticari ve sanayi yatırım yaparak değerlendiriyordu. Yani, bürokrasi siyaseten ayrıcalıklı konumda olmanın yarattığı olanakları iktisadi anlamda değerlendirerek

ülkenin sanayi ve ticari burjuvazisine katılıyordu. Öte yandan, ülkedeki ticaret burjuvazisi de Cumhuriyetin temel ilkelerine iman ettikleri sürece siyaset alanına dahil olabiliyorlardı. Ticaret burjuvazisi ile bürokrasi arasındaki bu geçişlilik bunlar arasında ciddi bir sürtüşmenin ortaya çıkmasını uzun süre önledi (Keyder, 2004: 127-163). Bundan daha önemlisi, ülkedeki ticaret burjuvazisi Cumhuriyetin ilk yıllarında izlenen stratejinin uzun vadede kendi çıkarlarına olacağına da farkındaydı. Ticari burjuvazi Anadolu’da meşruiyeti asla tartışılmayacak merkezi bir ulus-devletin güçlenmesinin bir zorunluluk olduğunu kavramıştı. Bürokrasinin kapitalist ekonomiyi merkezi politikalarla yönlendirmesi, ülkedeki yeni burjuvazinin ellerindeki zenginliği üretken sanayi kapitalizmine aktarmasını sağlayacak koşulların yaratılması için de önemliydi (Berik ve Bilginsoy, 1996: 39). Zira, ülke topraklarının güvenli bir ulusal pazara dönüştürülmesi ve ülke kaynaklarının sanayi kapitalizminin altyapısını tesis edecek şekilde seferber edilmesi etkin ve merkezi bir bürokrasinin varlığını zorunlu kılıyordu (Ahmad, 1995: 87).

İkinci olarak Cumhuriyet döneminde Osmanlı’nın son zamanlarına hakim olan mevcut devleti kurtarma veya onu güçlendirmeye dönük çabaların yerini yeni bir ulus-devlet kurma ve bu kuruluş sürecini güvenlik altına alma perspektifine bıraktığını söyleyebiliriz. Bu yüzeysel bir iktidar değişikliğinden öte siyaset ve ideoloji alanının yeni normlar üzerinden sistemli bir biçimde yeniden tarif edildiği oldukça köklü bir süreçti. Cumhuriyet dönemi kadroları, hem saltanatın hem de saltanat kurumunun varlığından güç alacak merkezkaç toplumsal hareketlerin sorun yaratabileceğini sezmişler, yeni bir ulus-devlet kurma projesini böyle bir olasılığı bertaraf edebilecek bir biçimde tasarlamışlardı. Bu proje aynı zamanda, uluslararası sisteme Birinci Dünya Savaşı’nın ardından tamamen hakim olan “tek ulus, tek devlet” anlayışıyla da uyumluydu. Zira, savaş Avrupa’daki en büyük çok uluslu imparatorlukların mezarını kazmış, savaş sonrasındaki emperyalist pazarlıklar “ulusların kendi kaderlerini tayin etmesi” ilkesine dayandırılmıştı.

Birinci Dünya Savaşı bu ulus-devlet projesinin hakim kılınacağı toprak parçasının sınırlarını yani Türkiye’deki iktidardaki sınıfın egemenlik alanını Anadolu olarak resmen belirlemişti (Keyder, 2004: 101). Ermenilerin ve Rumların savaş esnasında Misak-ı Milli sınırları dışına çıkarılmasıyla bu alanda Müslüman-Türk nüfusun ezici çoğunluğu oluşturur hale gelmesi, Kemalist kadroların türdeş bir ulusa dayalı merkezi devlet projesinin önünü açıyordu. Bu, İttihat ve Terakki’nin Birinci Dünya Savaşı’ndaki yayılarak güçlenme stratejisinin yerini “eldeki” üzerinde hakimiyet kurma perspektifine bıraktığını gösteriyor. Bu noktada, yeni devletin dayanacağı homojen ulus kurgusunu bozan en ciddi unsur ülkedeki Kürtlerdi. Zaten ilerleyen bölümlerde açılmaya başlanacak gibi Kemalist kadroların Kürtlere karşı izlediği inkar politikasının altında yatan temel nedenlerden birisi de buydu.

Üçüncüsü, Cumhuriyet döneminde Türk milliyetçiliği, 20. yüzyıl Osmanlı’sında olduğu gibi iktidar bloku içerisindeki grupların belirli bileşenlerinin benimsediği ve egemen kılmak için mücadele verdiği bir dünya görüşü olmaktan öteye giderek iktidar blokunun hakimiyetini meşrulaştıran bir resmi ideoloji olma konumuna yükselmiş ve siyasal düzlemde tartışılmaz bir referans noktası haline gelmişti. Cumhuriyet döneminde Türk milliyetçiliği siyasal

alana dahil olmanın temel koşullarını ve bu alanda gerçekleştirilmeye çalışılan açılımların sınırlarını belirliyordu. Bu durum, siyaset alanını, mevcut kapitalistleşme sürecini sekteye uğratabilecek her unsura kapatıyor, yeri geldiğinde bu unsurlardan ayıklıyordu. Milliyetçiliğin ülke sathında hakim kılınması Osmanlı kurumlarının tasfiye edilmesinden doğacak ideolojik boşluğun doldurulması ve böylelikle de Kemalist kadronun iktidarını meşrulaştırmak açısından da çok önemliydi (Kirişçi ve Winrow, 1997, s.23).

Cumhuriyetin ilerleyen yıllarında Kürtlere yönelik siyasetteki niteliksel değişim de Türkiye kapitalizminin kazandığı yeni doğrultunun yukarıda özetlenen parametreleri içinde bir anlam kazanıyor. Kurtuluş Savaşı'nın son safhalarına kadar Kemalist liderliğin ayrı bir halk olarak tanıdığı, bir takım kültürel ve siyasal haklar bahsettiği "Kürt tebaası" nasıl oluyor da Cumhuriyetin ilk dönemlerinden itibaren sert bir inkâr politikasıyla karşı karşıya kalıyor?

Türkiye'deki kapitalistleşme sürecinin Osmanlı'dan devralınan yapısal sınırlılıkların yarattığı hassas bir zeminde ilerlediğini söylemiştik. Bu hassasiyet, henüz halk nezdinde ideolojik hegemonyasını sağlam bir biçimde kurup kurmadığı şüpheli bir ulus-devletin varlığında daha da ciddileşiyordu. Üstelik bu ulus-devlet, iktidarını Anadolu halkının yabancı olduğu Türk milliyetçiliği ideolojisine dayandırmaya çalışıyordu (Karpat, 1973: 319). Kemalist kadrolar, Osmanlı'daki çok- milletli yapının temel göstergesi olan gayri-Müslim azınlıkların ülke dışına çıkarılmasıyla ve Müslüman Arap nüfusun Osmanlı millet yapısını terketmesiyle Türk milliyetçiliğinin egemen bir ideoloji olarak inşa edilmesinin önündeki sosyo-politik engellerin kalktığını düşünmüş olmalıdır. Lakin, Osmanlı döneminde İslam ümmetinin unsurlarından biri olarak Türklerle eşit haklara sahip olmuş Kürt milliyetçisi isyanlar bu hesabı tamamıyla alt üst ediyordu. İşte Kürt sorunu da bu noktada başlıyordu tam olarak.

Türkiye'de azımsanamayacak bir Kürt nüfusunun varlığı, Kemalist kadronun iktidarının temel dayanağı olan Türk milliyetçiliği ideolojisinin meşruiyetini ve inandırıcılığını sarsması bakımından yeni Cumhuriyet rejiminin karşı karşıya kaldığı en büyük sorunlardan biriydi. Üstelik, merkezi bir ulus-devletin otoritesinin Anadolu'nun bütününe hakim kılınmaya çalışıldığı hassas bir dönemde olası bir Kürt milliyetçi kalkışması Kemalist kadronun iktidarına ve onun kapitalistleşme projesinin güvenliğini sağlayan merkezi yapıya yönelik açık bir tehditti. Bu nedenle, daha Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren, ülkede olası bir Kürt milliyetçi kalkışmasının varoluşsal zeminini ortadan kaldırmaya yönelik 1930'lardan sonra iyiden iyiye şiddetini arttıran sistemli bir "inkâr" politikası başlatıldı.

Bu inkâr politikası, ülkedeki Kürtlerin varlığını tamamen yadsımakla kalmayıp, Anadolu'daki her antik medeniyetin olduğu gibi Kürtlerin de ırksal anlamda Türk olduğunu salık veren, ve buradan yola çıkarak da Kürtlüğün, dilsel veya kültürel, her türlü dışavurumunu yasaklayan bir siyaset anlayışını içeriyordu (Hirschler, 2001:2). Bu durum Kürtleri de Türkleri de Sünni olmalarından dolayı aynı "millet" içinde kodlayan Osmanlı'daki kurgunun artık hükmünün kalmadığını gösteriyordu. Türk milliyetçi ideolojisi Güneş Dil Teorisi gibi tezlerle Anadolu'nun tarihin ilk çağlarından itibaren Türklerin ana yurdu olduğunu iddia eden etnisist bir yan taşıyor (Hirschler, 2001: 2), öte yandan "kendini Türk kabul eden herkes Türktür" anlayışıyla yurttaşlık esasına vurgu yapıyordu. Bu çelişik gibi gözükken iki

anlayış ise konu Kürt meselesi olduğunda birbirini tamamlıyordu: Kürtler de esasında Türklerin bir boyudur ve bu ülkede diğerleriyle eşit muamele görmeleri için kendilerini Türk gibi hissetmeleri yeterlidir (Robbins, 1993: 661).

Böyle bir modelin, ülkede Kürt kimliği üzerinden siyaset yapmaya yeltenecek unsurlara tahammül göstermesi, böyle bir platformun oluşmasını sağlayacak faktörlere şans tanması düşünülemezdi. Nitekim, Cumhuriyetin ilk döneminde çıkan onlarca Kürt isyanı sert yöntemler kullanılarak bastırıldı ve ülkede Kürt milliyetçiliğinin sistemli ve süreklilik arz edecek bir harekete evrilebileceği zemin hem siyasal hem de askeri mekanizmaların vücuda getirdiği baskı ortamında kurutuldu. Kısacası, Kemalist kadronun benimsediği Kürt siyaseti 1960'lara kadar ülkede etkin bir Kürt hareketinin ortaya çıkmasını engellemiş oluyordu.

Bu iddiayı temellendirmek açısından, Cumhuriyetin ilk dönemlerinde ortaya çıkan Kürt isyanlarının niteliğini ve devletin bu isyanlara karşı takındığı tavrı çözümlenmek gerekiyor. Daha çok 1923-1940 yılları arasında yoğunlaşan Kürt isyanlarını kanımca süreklilik arz eden, bütünlüklü bir Kürt hareketinin farklı momentleri olarak görmek pek mümkün değil. Bunun bir nedeni isyanları birbirine bağlayan ortak bir ideolojik ve siyasi programın söz konusu olmayışı. Örneğin Cumhuriyetin ilk dönemlerinin en büyük Kürt milliyetçi kalkışması olan 1925'teki Şeyh Said İsyanı ile onun hemen arkasından Ağrı'da patlak veren İhsan Nuri İsyanı arasında ne ideolojik ne de kadro anlamında bariz bir devamlılık ilişkisinden söz edemeyiz. Kürt milliyetçiliği uzmanı Hamit Bozarslan'a göre, her ne kadar liderliği Kürt milliyetçisi temalar üzerinden hareket etse de Şeyh Said İsyanı'na destek veren aşiretlerin çoğu Osmanlı'daki millet sisteminin sağladığı zımnı sözleşmenin yeniden tesis edilmesine dair "devlet karşıtı" hedeflerin arkasından sürükleniyorlardı. İsyanın liderliğinin Kürt milliyetçiliğini İslamcı bir dünya görüşüyle harmalamasının altında yatan önemli nedenlerden birisi de burada aranabilir (Bozarslan, 2005: 225). Şeyh Said İsyanı'na dinci temalar hakimken (Olson, 1989: 153) Suriye'deki sol eğilimli Kürt örgütü Koybun tarafından desteklenen Ağrı'daki İhsan Nuri İsyanı'na ise daha çok seküler temalar hakim olmuştur (Entessar, 1992: 85). 1937'de daha çok Tunceli bölgesindeki Alevi-Kürtleri etkisine alan Seyit Rıza İsyanı ise Alevilik inancının ve Dersim'e özgü koşulların etkisiyle yukarıda sözü edilen iki isyandan büyük ölçüde farklı dinamiklerden beslenmiştir (McDowall, 1996: 207-210). Kısacası, her ne kadar Kürt milliyetçisi temaları güçlü bir biçimde barındırsalar ve birbirlerini etkileseler de, herbiri kendisine özgü özellikler barındıran ve kümülatif siyasi sonuçlar doğuramayan bu isyanları aynı hareketin farklı görünüşleri olarak ele almak zordur.

Bu isyanların geneli her ne kadar Kemalist rejim için ciddi bir tehlike arz etmiş olsalar da bastırılmalarının ardından tamamen sönmülenerek Türkiye siyasetinde dönüştürücü etkiler bırakmaktan uzak kaldılar. Bunda da yine bölgede hakimiyetini o dönemler sürdürmeye devam eden aşiret yapısının payı olduğu kuşku götürmez (McDowall, 1996: 188-211) ama bu faktör bu durumu açıklamaya yetmez. Zira aşiret ilişkilerinin baskınlığını korumaya devam ettiği Irak'ta Kürt milliyetçiliği bir harekete dönüşme kanalı bulabilmiştir. Türkiye'deki isyanların süreklilik arz eden bir harekete dönüşmemesinin altında yatan faktörler, aynı zamanda Kemalist iktidarın bunlara yönelik olarak geliştirdiği siyasal tepkilerin niteliğiyle de ilgilidir.

Kemalist iktidar otoriter yüzünü belki de en fazla Kürt isyanlarını bastırırken göstermiştir. Lakin bundan da önemlisi Kürt meselesi, Kemalist iktidarın ideolojik hegemonya mücadelesinin en net biçimde gözlemlenebileceği başlıklardan biridir. Cumhuriyet dönemi kadroları, bir yandan Kürt isyanlarını en sert askeri yöntemlerle sindirerek ve isyanlara önderlik eden aşiretleri ülkenin değişik yerlerine sürerek yeni bir kalkışmanın maddi koşullarını ortadan kaldırmayı hedefliyordu (McDowall, 1996: 189-211). Diğer yandan ise bu isyanların etnik boyutunu yadsıyıp, onlara “gerici” yaftasını yapıştırarak Türk milliyetçisi ideolojisinin modernleşmeci ve asimilasyoncu vechelerini isyanlar vesilesiyle yeniden üretmek fırsatını yakalıyor, bunların tartışma dışı olduğu mesajını veriyordu (Yeğen, 1999: 561). Kısacası Kürt isyanları, yeni rejimin yeniden tahkim ettiği ideolojik ve siyasal alanın sınırlarının daha da koyutulmasını beraberinde getirmiştir (Poulton, 1997: 96).

Rejimin Kürt isyanlarına karşı gösterdiği sert tavır, Kürt kimliği üzerinden hareket edecek herhangi bir harekete yaşam şansı tanınmayacağı mesajını çok net bir biçimde veriyordu. Bu tutum, her isyan sonrasında devletin uyguladığı iskan politikasının da gösterdiği gibi bölgede yıllardır hakimiyetini sürdüren aşiret reisleri ve büyük toprak sahiplerinin hareket alanını tanımlamıştır. Bu alana Kürtlük üzerinden siyaset yapmak dahil değildi. Bu unsurlar herhangi bir Kürtlük iddiasında bulunmadıkları ve devletin temel siyasi yönelimlerini sorgulamadıkları sürece kendi konumlarını koruyabilirlerdi.

Sonuçta mevcut durum, devlete karşı isyankâr eğilimler içinde olmanın, ya da ülkede egemen kılınmaya çalışılan Türk milliyetçiliğine karşı Kürt milliyetçiliği iddiasında bulunmanın bölgedeki toprak ağalarının çıkarlarına ters düşeceğini ve onların varoluşunu tehdit edeceğini açık biçimde gösteriyordu. Kısacası, Türkiye’de kapitalizmin kuruluşunun ilk aşamalarında izlenen egemen strateji Kürt bölgelerindeki kırsal unsurlara devletle işbirliği yapmak dışında hiçbir seçenek bırakmıyordu. Öyle de oldu: Bölgedeki Kürt toprak ağaları süreç içinde birkaç istisna dışında Türkiye’deki egemen güçlerin eğilimlerinin ve politikalarının savunucusu haline geldiler.

Bu süreci, ülkede feodal unsurların büsbütün tasfiyesi olarak yorumlamak yanıltıcı olabilir. Cumhuriyetin ilk yıllarında egemen güçlerin temel muradı ülkede gerçekleştirilmek istenen radikal projelerin önüne taş koyabilecek dinamikleri ortadan kaldırmaktır (Arfa, 1966: 46). Kürt bölgelerindeki büyük toprak sahipleri bu projelere köstek oldukları ölçüde tasfiye edildiler, devlet politikalarının taşıyıcısı oldukları oranda da muhafaza edildiler (Brunissen, 2000: 23). Kimi toprak ağaları, Cumhuriyetin ilk yıllarında millervekili makamını bile ele geçirerek, bürokrasinin içinde kendilerine yer buldular (Başkaya, 2002: 182). Devletle organik işbirliği halinde bulunan bu Kürt toprak ağalarının bir çoğu halihazırda sahip oldukları tarımsal alanı genişletme fırsatını yakalıyorlardı (Menteşavili, 2004: 229). Varlık koşullarının devamının Kürt milliyetçiliğini “unutmaktan” geçtiğini idrak eden toprak ağaları da zaten süreç içinde büyük oranda egemen güçlerin Anadolu’nun doğusundaki en etkin aracısı konumuna geldiler (Bruniessen, 1992: 191). 1937’deki Dersim isyanının ardından ciddi bir Kürt direnişinin ortaya çıkmaması Kürt toprak ağalarının bu iddiayı terk etmek zorunda kaldıklarını ve varlıklarını devletle işbirliği yaparak ve onun “modernleşme” misyonunun

aracısı olma rolünü üstlenerek sürdürmeye devam ettiklerini gösteriyor (Bruinessen, 1992: 192-193).

A.2 KENTLEŞME, SANAYİLEŞME VE KÜRT HAREKETİNİN DOĞUŞU

1960'lı yıllarda Türkiye'deki Kürt dinamiğinin bu sessizliğinin büyük ölçüde bozulduğu iddia edilebilir. Bunun arkasındaki etkenleri anlamak için 1960'lara kadar Türkiye kapitalizminin uğradığı evrimi tartışmak gerekiyor. Başta da belirttiğimiz gibi Cumhuriyetin ilk yıllarında ülkedeki egemen güçlerin en temel hedefi Türkiye'de kapitalizmin gelişip serpilebileceği ideolojik, siyasal ve ekonomik altyapının hazırlanmasıydı (Ercan, 2002: 21). Birinci Dünya Savaşı'nın miras bıraktığı yıkım, 1929 Ekonomik Krizi ve İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı sınırlılıklar dolayısıyla oldukça uzun süren bu hazırlık evresi, 1950'li yıllardan itibaren, Türkiye ekonomisinin dışı açılma sürecinin başlatılmasıyla, etkilerini güçlü bir şekilde hissettirmeye başladı (Karpat, 1973: 270). 1950'li yıllar, tarımda hızlı makineleşme ve kent merkezlerinde ithal ikamesine dayalı sanayileşmenin birbirini besleyen iki süreç olarak ortaya çıktığı özgül bir dönemdir. Bu iki sürecin birlikteliğinin doğal sonucu ise 1960'lı yıllardan itibaren iyiden iyiye ivme kazanan kentleşme ve köyden kente göç (Denilson ve Keleş, 1985: 28) ve özellikle Kürtlerin yaşadığı bölgelerde yoğunlaşmış büyük toprak sahiplerinin bir bölümünün kapitalistleşmesiydi. Tabii ki, Kürt dinamiği bu süreçten fazlasıyla etkilendi; çünkü büyük çoğunluğu kırlarda yaşayan Kürt nüfusu 1950'li yıllardan itibaren kent merkezlerinde ortaya çıkan istihdam olanaklarının yarattığı cazibeyle dalga dalga kentlere akmaya başlamıştı. Bu durum ise Kürtlerin kısa bir sürede Türkiye işçi sınıfının önemli bir bileşeni haline gelmesi gibi hem Kürt hareketi hem de Türkiye toplumunun bütünü açısından önemli sonuçlara gebe bir sürecin ortaya çıkmasını sağladı. Kürtlerin proleterleşmesi demek, Kürt nüfusunun kentlerde yaşayan büyük çoğunluğunun kırdaki toprak sahiplerinin ekonomik baskısından ve ideolojik etkisinden sıyrılması demekti (Bruinessen, 1992: 20).

Kapitalist kent merkezlerinde kırdakinden farklı iş süreçlerine dahil olan Kürtler, Türk işçileriyle birlikte özdeş ekonomik koşullara maruz kalmanın temel oluşturduğu sınıf bilincine ve kimliğine açık hale geliyorlardı. Fakat aynı zamanda bu süreç kentlerde Türk milliyetçiliğinin dışlayıcı sonuçlarıyla birebir muhatap olan Kürtlerin kendi etnik kimliklerine daha siyasal bir bilinçle bağlanmasına da olanak tanıdı (Bruinessen, 2002: 78). Sonuçta 1960'lı yıllara gelene kadar siyasallaşmasının önüne geçilen Kürt kimliği, 1950'li yıllarda ivme kazanan proleterleşme süreci ile kentteki siyasetin bir parçası haline gelmeye başlıyordu.

Ne var ki, bu dönemde Kürt kimliğinin kent-merkezli bağımsız bir Kürt hareketine kaynaklık etmesinin önünde bir takım yapısal kısıtlar vardı. Öncelikle, Türkiye'deki siyasal yapılanma Kürt kimliğini ve Kürt milliyetçiliğini meşru ve yasal bir siyasal odak olarak görmüyor, bu yönde ortaya çıkabilecek örgütlenmeler türlü mekanizmalarla hemen siyasetin dışına atılıyordu. İkincisi, Dersim İsyanı'nın ardından sönümlenen Kürt milliyetçiliğinin, 1960'lara gelindiğinde, üzerinde yükseleceği bir tarihsel birikimden ve deneyimden söz edilemezdi. Her ne kadar Kürtler kent merkezlerinde Kürt olma bilinçlerini pekiştirecek ve hakim etnisiteden farklı olduklarını açık bir biçimde göreceklere süreçlerin içinde yer alsalar

da, bu durumu milliyetçi bir siyasal harekete kanalize edebilecek etkili siyasal özneler ve kurumsallıklar mevcut değildi.

Tüm bu etkenler Kürt dinamiğini gittikçe güçlenmekte olan Türkiye işçi hareketinin ve sosyalist hareketin çekim alanına doğru sürüklüyordu. Tabii bu durumun sadece Kürt kimliğine dayalı siyasetin içinde bulunduğu çıkmazlarla değil, Türkiye sosyalist hareketinin yapısıyla da birebir ilişkili olduğunu vurgulamak gerekiyor. Daha önce de söylediğimiz gibi, kentleşme ve sanayileşme süreci Kürtleri ve Türkleri aynı iş süreçleri ve dolayısıyla aynı sömürü koşullarıyla baş başa bırakıyor, bunların ortak bir sınıf bilinciyle aynı siyasal örgütlenmelerde buluşmalarına zemin hazırlıyordu. Türkiye sosyalist hareketi sınıfsal ortaklıklara yaptığı vurguyla Kürt ve Türk işçilerinin birlikte mücadele etmesinin en uygun araçlarından biri haline geldi (McDowall, 1996: 395-415). Öte yandan, o dönemde, bazı istisnalar hariç sosyalist hareketin neredeyse bütün örgütlenmeleri, üzerlerindeki Kemalist aydınlanmacılığın etkisine rağmen, Kürtleri ayrı bir etnik grup olarak tanıyor ve devletin Kürtleri inkâr politikasını ifşa edip eleştiriyordu. (Kendal, 1993: 87). Öyle ki, TİP'in 1971 muhtırası sonrasında kapatılma gerekçesi 1970'deki dördüncü kongresinde Kürtlere yönelik devletin baskıcı politikalarını sert bir şekilde eleştirmesi ve Kürt halkını örgütlenmeye çağırmasıydı. Kısacası, Türkiye sosyalist hareketi, Kürtlerin kendi etnik kökenlerinden dolayı maruz bıraktıkları rahatsızlıkları dile getirebilecekleri, bunlar üzerinden örgütlenebilecekleri yetersiz de olsa yegâne siyasal kanal konumundaydı. Tüm bu koşulların etkisiyle Kürtler özellikle Türkiye İşçi Partisi ve DİSK içinde hızlı biçimde örgütlenmeye başladılar (Bozarlan, 1992: 98 - 100). 1970'lere gelindiğinde Kürt dinamiği Türkiye'deki sosyalist siyasetin en önemli bileşenlerinden biri haline gelmişti.

Özcesi, Türkiye'de Kürt kimliğinin siyasallaşmasına, Irak'takinin aksine, kır merkezli feodal unsurlar değil, kent-merkezli, proleter güçler öncülük etti. Bu durum da Kürt dinamiğinin çeşitli dolayımrlarla Türkiye sosyalist hareketi aracılığıyla örgütlenmesi gibi bir sonuç doğurdu. Bu dönemde TİP içindeki Kürt aydınlarının faaliyetlerini, ve çoğunluğunu TİP'in Kürt siyasetini yeterli bulmayan ama yine de bu parti içinde de faaliyet yürüten Kürtlerin oluşturduğu Devrimci Doğu Kültür Ocakları'nı (DDKO) Türkiye'deki Kürt hareketinin en etkili özneleri olarak tanımlayacak olursak diyebiliriz ki, 1970'lerin sonuna kadar Türkiye'deki Kürt hareketini ülkedeki sosyalist hareketten ve işçi hareketinden bağımsız düşünmek olanaksızdır. Türkiye'deki sol/sosyalist hareket Kürtlerin taleplerine ve gereksinimlerine tam anlamıyla yanıt veremese de Kürt hareketi uzun bir süre Türkiye sosyalist hareketi ile organik bir bütünlük içinde hareket etmişti. 1970'lerin sonunda Türkiye solundan tamamen bağımsız faaliyet yürütmek şiarıyla yola çıkan Kürdistan Sosyalist Partisi gibi illegal örgütler bile bizzat TİP içinde faaliyet yürüten kadrolar tarafından kurulmuştu. Tüm bu olgular Türkiye'deki Kürt hareketinin ideolojisine, Türkiyeli örgütlü Kürtlerin dünya görüşüne de kaçınılmaz olarak yansiyacak, Türkiye'deki Kürt dinamiğinin ideolojisini Irak'takinden büsbütün farklılaştıracaktı.

Sözünü ettiğimiz süreçlerin Kürtler üzerindeki ideolojik yansımaları birbirileri ilişkili iki başlık halinde sunulabilir: anti-emperyalizm ve feodalizm karşıtlığı. Öncelikle, sosyalist ha-

reketin bir parçası haline gelen Kürt dinamiği Türkiye sosyalist hareketinin 1960'lı ve 1970'li yıllardaki en baskın teması olan anti-emperyalizm ve Amerikan karşıtlığının uzun süre etkisi altında kalmıştır. Kürt hareketinin Amerikan karşıtı yönelimleri Türkiye'deki egemen güçlerin Soğuk Savaş boyunca izlediği anti-komünist politikaların etkisiyle daha da pekişiyordu. Öyle ki, Türkiye'nin NATO içinde üstlendiği stratejik rol ve Kürt dinamiğinin Türkiye'deki sosyalist siyasetle girdiği yakın ilişki Amerikan yönetimini Türkiye'nin Kürt politikasına destek vermeye itiyor; bu durum da Kürt dinamiği içindeki anti-emperyalist ve Amerikan karşıtı eğilimleri daha da güçlendiriyordu. O dönemde Irak'ta ise durum tam tersiydi: ABD ve İsrail, Irak'taki Kürt hareketine açıktan destek vermeyi 1970'li yılların sonlarına kadar sürdürdüler (McDowall, 2000: 336). Amerikan karşıtlığı Irak'taki Kürt hareketinde hiçbir dönem Türkiye'deki kadar baskın bir ton haline gelemedi.

İkincisi, Türkiye'deki Kürt dinamiğinin öncülüğünü kentteki Kürt yoksullarının ve aydınlarının üstlenmesi, Kürt hareketinin sosyalist hareket içinde benimsenen toplumsal devrim fikrine her zaman açık olmasını sağlıyordu. Özellikle TİP'in büyük toprak sahiplerinin topraklarının kamulaştırılmasına yönelik ısrarlı çağrılarının Kürtler üzerinde büyük etkiye sahip olduğu düşünülebilir (Menteşavili, 2004: 281). rak'takinin aksine Türkiye'deki Kürt hareketinin öncelikli hedefi Anadolu'nun doğusundaki aşiret ilişkilerinin devrimci bir şekilde dönüştürülmesi ve yok edilmesiydi. Zira, Kürt toprak ağalarının üstlendiği sistem yanlısı misyon düşünüldüğünde, Türkiye'de ortaya çıkabilecek kent-merkezli bir Kürt hareketinin, kendisini Kürt toprak ağalarına karşı konumlandırması kaçınılmaz bir durumdu. Türkiye'de büyük toprak sahipliğinin ve Kürt köylüleri üzerindeki baskının özellikle Güneydoğu'da yoğunlaşmış olması (Menteşavili, 2004: 226-230) Kürt hareketinin anti-feodal söylemi için meşru bir zemin oluşturuyordu.

Türkiye'de muhafazakâr ve "feodal" bir Kürt hareketinin toplumsal bir tabanının ve nesnel bir zemininin olmadığı en önemli göstergelerinden biri de İran ve Irak'ta Kürt hareketinin başat örgütü olabilmiş KDP projesinin Türkiye'de fiyskoyla sonuçlanmasiydi. Irak'taki Barzani hareketinin uzantısı olarak tasarlanan ve muhafazakâr bir ideolojik yapıya sahip olan Türkiye Kürdistan Demokrasi Partisi (TKDP) ölü doğmuş bir feodal Kürt milliyetçiliği projesi olarak kaldı (Entessar, 1992: 90; McDowall, 1996: 406). Bu hareketin erken sönümlenmesinde üzerindeki baskıların rol oynadığı da kuşkusuzdur. Lakin bu örgütün, arkasına Irak'taki Barzani hareketinin desteğini almasına rağmen benzer baskıcı pratiklerle karşı karşıya kalan diğer Kürt oluşumlarına göre çok erkenden siyasetten silinmesinde benimsediği toplumsal projenin muhafazakâr karakteriyle kentli Kürt kitlelerinin radikal talepleri arasındaki açının daha belirleyici rol oynadığını düşünüyorum.

Kürt hareketindeki anti-feodalizm, aynı zamanda, o dönemde Türkiye solunda benimsenen aşamacı devrim stratejisiyle ve sınıf mücadelesi fikriyle son derece uyumluydu (Menteşavili, 2004:281). Kürt hareketi, Türkiye'deki ağalık sistemini hem sosyalist devrimin hem de Kürt ulusal bilincinin gelişmesinin önündeki en büyük engel olarak görüyordu. Örneğin DDKO'nun bildirlerinde Kürt toprak ağalarına karşı yürütülen faaliyetlerin hem ulusal hem de sınıfsal bir mücadele olduğu sürekli vurgulanmıştır (Bozarlan, 1992: 101). Anti-feodalizm, Kürt hareketi içinde, sınıfsal ve etnik bilincin birbirini bütünlediği bir ideolojik alan

olma rolünü uzun yıllar sürdürdü. Kısacası, sosyalist öğelerin hakimiyeti, Türkiye'deki Kürt hareketinin, Irak'takinden farklı olarak, ulusal sorunu sınıfsal soruna bağlayan bir ideolojik çerçeve içinde hareket etmesini ve böylelikle de siyasi programını bölgesel özerkliği aşan bir devrim perspektifine dayandırmasını sağlıyordu.

Türkiye'deki Kürt hareketinin 1960'lı yıllardan itibaren yerleşikleşmeye başlayan bu ideolojik dokusu 1980'li yıllardan itibaren Kürt dinamiği üzerinde hegemonyasını kurmaya başlayan PKK hareketine de devrildi (Ciment, 1992: 142). Anti-feodalizmin ve anti-emperyalizmin merkezi temalarını oluşturmaya devam ettiği Marksist-Leninist konumlanışın egemenliği 1990'lı yılların ortalarına kadar devam etti. Lakin, PKK merkezinde gelişen hareketin ülkedeki Kürt dinamiğinin tek temsilcisi haline gelmesi, Türkiye'deki Kürt hareketinin ideolojik yönelimleri açısından çok önemli bir dönüşümün gerçekleştiğine işaret ediyordu. Öncelikle, Türkiye solunun 1980 darbesinin ardından siyasi alanda inisiyatifini yitirmesi Kürt dinamiğinin Türkiye sosyalist hareketiyle olan organik bağının neredeyse tamamen koptuğu anlamına geliyor, Kürt dinamiğini ülkedeki sosyalist hareketin geçireceği dönüşümlerden özerk kılmaya başlıyordu. PKK hareketi Türkiye'deki Kürt dinamiğinin süreç içinde yerleşikleşen Marksist temalarını sahiplenmeye devam ederken aynı zamanda 1980 öncesindeki Kürt hareketinden farklı olarak temel politikalarını bağımsız bir Kürt devleti kurma projesine dayandırıyor ve bu bakımdan da Türkiye'nin geneline ait sosyalist siyasi tasarımlar kurgulamaktan uzak duruyordu. PKK hareketi içinde Marksizm bir tür bağımsızlıkçı milliyetçi söyleme eklenmeye çalışılmıştı. Bu ideolojik konumlanış 1980 öncesinde olduğu gibi Kürt hareketinin artık Türkiye'nin bütününe dair radikal projelerle ilgisinin kalmadığı anlamına geliyordu. Bu durum Türkiye solu ile Kürt hareketinin perspektifi arasındaki açığı daha da genişletecek, artık PKK'nın hegemonyasındaki Kürt hareketini 1990 sonrasında yoğunlaşan şiddet ortamının öğelerinden biri haline getirecekti.

Reel sosyalizmin 1990'li yıllarla birlikte çökmesiyle PKK'nın ideolojisinin hızlı bir dönüşüme uğradığını söyleyebiliriz. Reel sosyalizmin çöküşü Türkiye'deki Kürt hareketini liberal ve muhafazakâr ideolojik öğelere karşı daha dayanıksız kılmıştır. Bu süreç elbette 1980'li yıllardan itibaren siyasi etki anlamında çarpıcı bir gerileme dönemi yaşayan sosyalist tabanlı işçi hareketinin durumuyla da son derece ilintilidir. Kentteki Kürt yoksullarının sosyalist siyasetle ve işçi hareketiyle bağlarını koparması, hareketin içindeki Marksist ağırlığın aşınması sürecini hızlandıran en önemli etkenlerden biriydi. Zira 1990'ların ortalarından itibaren PKK önderliği Kürt hareketi içindeki sosyalist öğeleri bizzat kendi çabalarıyla ayıklama çabası içine girdi.⁴ Bu durum Türkiye'deki ile Irak'taki Kürt hareketi arasındaki ideolojik açının yavaş yavaş kapanmaya başlaması şeklinde yorumlanabilir. Zira, son Nevruz kutlamalarına Mesut Barzani'nin bizzat DEHAP tarafından davet edilmesi bu durumun önemli göstergelerinden biridir. Ne var ki, hareketler arasındaki ideolojik farklılığın kapanması durumu bu hareketlerin siyasi yönelimleri ve onların örgütlediği kitlelerin dünya görüşleri arasın-

4 Son dönemde bölgede AB'nin ve ABD'nin Kürt sorununda inisiyatif alma girişimlerinin ortaya çıkmasıyla bu süreç daha da hızlanmıştır. Bu güncel sürecin tahlili 1923-1980 aralığına odaklanan bu yazının konusu olmamakla birlikte, son dönemdeki gelişmelerin Irak'taki ve Türkiye'deki Kürt hareketlerine yansımış biçimlerindeki farklılıkların analizi yazının sunduğu karşılaştırmalı tartışma çerçevesinin sunduğu tarihsel arkaplan üzerinden ilerletilebilir.

da apaçık farklılaşmaların azalarak da olsa sürmeye devam ettiği gerçeğini değiştirmiyor. Türkiye'deki Kürt hareketi bugün kökleri eskilere dayanan ve artık aşınmaya yüz tutmuş sol-sosyalist söylem ve pratiklerle etkisini gittikçe arttırmaya başlayan liberal-milliyetçi öğelerin yanallığından kaynaklı ciddi bir ideolojik kriz ve arayışın eşiğinde.⁵

A.3 GENEL ÇIKARIMLAR

Buraya kadar söylediklerimizi başta kurduğumuz teorik çerçevenin iddialarıyla ilişkilendirecek bir şekilde toparlarsak şunları söyleyebiliriz: a) Türkiye'de Cumhuriyetin ilk yıllarında Kürtlere karşı benimsenen inkâr politikası ile o dönem Türkiye'de kapitalizmin kazandığı yeni doğrultunun niteliği arasında çok güçlü bir ilişki vardır. b) Türkiye'de 1960'lara kadar süreklilik arz eden, kır kökenli bir Kürt hareketinin ortaya çıkamaması devletin sert inkârcı politikasıyla, Kürtler arasında hakimiyetini azalarak da olsa sürdürmeye devam eden aşiret yapısına dayalı toplumsal tabakalaşmanın sınırlılıklarının birlikte vücuda getirdikleri bir sonuçtur. c) 1960'larda toplumsal tabanı kentli unsurlara dayalı bir Kürt hareketinin ortaya çıkmasının zemininde Türkiye'deki sanayileşme ve proleterleşme süreçleri yatmaktadır. d) Türkiye'deki Kürt hareketinde Marksist/sosyalist öğelerin çok uzun bir süre hakimiyetini korumasında hareketin sınıfsal tabanının işçilerden, öğrencilerden, ve kentli Kürt aydınlarından oluşmasının ve hareketin toprak ağalarına karşıt olarak gelişmesinin büyük payı vardır. Ne var ki hareketin sınıfsal liderliğinin onun ideolojisini türlü dolayımlarla etkilediğini vurgulamak gerekir: Hareketin devlet işbirlikçisi feodal unsurlara cephe almadan gelişmesinin olanaksız oluşu, Türkiye sosyalist hareketinin anti-feodal, aydınlanmacı kimliği, TİP'in Kürtlerin siyasal taleplerini dillendirebilecekleri meşru ve kitlesel bir şemsiye örgüt olarak ortaya çıkması gibi dolayım lar Kürt hareketinin ideolojik konumlanışının şekillenmesinde son derece etkilidir.

B) Irak'taki Kürt Hareketinin Sınıfsal Liderliği ve İdeolojisi

B.1 KOLONİ DEVLET OLARAK IRAK VE KÜRT HAREKETİ

Her ikisi de Osmanlı Devleti'nin yıkılışının ardından ortaya çıkmasına rağmen Irak ve Türkiye Cumhuriyeti devletlerinin kuruluşunun mahiyette farklılığı daha 1920'lerden itibaren, iki ülkedeki toplumsal ve siyasal zemini epeyce farklılaştırmıştır. Irak bir İngiliz mandası olarak kurulmuş bir ülkeydi ve bu ülke 1937'de biçimsel bağımsızlığına kavuşmasına rağmen 1958'deki darbeye kadar değişik oranlarda da olsa Britanya Krallığı'nın etkisi ve denetimi altında kaldı. Irak devletinin kurulduğu daha ilk yıllardan itibaren, İngiliz emperyalizmi, Irak'taki denetimini en üst düzeyde devam ettirme ve özellikle ülkenin kuzeyindeki petrol kaynaklarından en etkin bir şekilde yararlanma politikasının bir uzantısı olarak Irak'taki Kürt dinamiğini bölgedeki güç dengesinin taraflarından biri olarak görmüş ve bu dinamiği mümkün olduğunca emperyal statükonun muhafazası yönünde harekete geçirmeye çalışmıştır.

Bu dönemde, İngiltere'nin ülke üzerinde kontrolünü sağlamak amacıyla benimsediği politikaları sekteye uğratabilecek iki tehlike başgösteriyordu. Birincisi, ülkeyi İngiltere'nin

5 Kürt hareketinin bugün içinde bulunduğu bu ideolojik kriz PKK'nın ve DEHAP'ın güncel resmi belgelerindeki sosyalist ve liberal düşünce dünyasına ait kalıpların yanyanallığına bakılarak anlaşılabilir. Bundan da önemlisi bu örgütlerin siyasal pratik alanındaki çelişkili açılımları hareket içindeki ideolojik arayış hakkında önemli ipuçları sunacaktır.

etkisinden bağımsızlaştırmayı hedefleyen Arap milliyetçisi unsurların gün geçtikçe güçlenmesi; ikincisi Kuzey Irak'taki Kürt dinamiğinin emperyalist işleyişi aksatacak bir düzeyde Britanya'nın etkisinden bağımsızlaşması. Bu iki "istikrarsızlaştırıcı" faktörün birbiriyle son derece ilişkili olması ise İngiltere'nin Kürt politikasının paradokslarla malul olmasına neden oluyordu. Öyle ki, bir yandan Kürt kartı, ülkedeki hem Şii hem de Arap ağırlığını dengelemek, ve bunların İslami veya milliyetçi yönelimlerinin önüne set çekmek açısından önemliken; Arap milliyetçilerinin benimsediği birleşik bir Irak projesi de Kürt dinamiğinin ve dolayısıyla da ülkedeki petrol kaynaklarının tamamıyla kontrol dışına çıkmaması açısından hayatiydi (Honigman, 1983: 32-33). Bu bakımdan İngiltere, baskıcı politikalarıyla Kürt milliyetçiliğinin bir harekete dönüşmesini engellemeye çalışsa da Arap veya Şii unsurların ülke siyaseti üzerindeki hakimiyetini önlemek için ülkedeki Kürt faktörünü resmi olarak tanıyor ve bölgede etkili Kürt aşiret reislerine ve toprak ağalarına siyasi ve ekonomik destek sağlıyor, öte yandan kontrol dışına çıkmamaları amacıyla bunların hareket alanını Irak'ın toprak bütünlüğüne ve Irak anayasasına vurgu yaparak sınırlamaya çalışıyordu (Salucci, 2005: 12). Kürtleri sisteme entegre etmek amacıyla önde gelen Kürt aşiret liderlerinin Irak hükümetine dahil edilmeye çalışılması ve bunların muazzam genişlikte topraklara el koymasının sağlanması bu siyasetin uzantılarından biridir (Kinnane, 1964: 36). Bunun pratikte anlamı, Türkiye'dekinin aksine, ülkedeki Kürt varlığını yadsımayan, Kürt halkının temsilciliği iddiasında bulunan aşiret reislerinin varlıklarını korumasına ve sınırlı düzeyde de olsa siyasallaşmasına olanak veren, fakat aynı zamanda sınırları İngiltere tarafından belirlenmeye çalışılan bir siyasi platformun oluşmasıydı. Kürt kimliği, bu platformda ancak İngiltere'nin çıkarlarını tehdit etmeyecek düzeyde varlığını sürdürebilirdi. Kürt hareketinin bölgedeki emperyal dengeleri bozabilecek güce eriştiği dönemlerde Kürtlerin siyasi haklarına karşı, özellikle Haşimi krallığı zamanında, ırkçı saldırı kampanyalarının düzenlendiği dönemler olsa da, Kürt dinamiği 1920'lerde oluşturulan bu platformdan yararlanarak kendisini bir siyasi harekete dönüştürebilmiştir. O dönemler Türkiye'de ise alternatif bir etnik kimlik kurgusunun oluşabileceği herhangi bir siyasi platformun bizatihi varlığı rejimin varlığını tehdit edebilecek bir tehlike olarak görülüyordu.

Britanya'nın kontrolünde de olsa Kürt milliyetçiliğinin yeşermesine uygun olan bu siyasal platform, o dönemler Kürt bölgelerinde söz sahibi aşiretler, toprak sahipleri ve şeyhler tarafından kullanılmaya göreli uygundu (Ghassemou, 1965: 75). Kısa bir süre içinde, Irak'ta Kürt siyaseti, daha doğrusu Kürt halkını yönlendirme kapasitesi bölgedeki "feodal" unsurlar için Britanya ve onun Irak'taki aparatları ile mücadele etmenin veya pazarlık yapmanın aracı haline dönüştü. Kimi unsurlar bu süreçte, Britanya'ya tam bir tabiyet politikası izleyerek, mevcut çıkarlarını muhafaza etme ve rakip aşiretlerin saldırılarından korunma yolunu seçtiler (McDowall, 1996: 151). İngiltere'nin onayıyla Süleymaniye'deki Kürt Federasyonu'nun başına geçirilen fakat daha sonra isyan bayrağını çeken Şeyh Mahmud Berzenci ve 1930'larda bölgedeki Kürt muhalefetinin önderliğini üstlenen Şeyh Ahmed Barzani örneklerinde olduğu gibi kimi unsurlar ise, etkinlik alanlarını bu platformun sınırlarını zorlayarak genişletmeye çalıştılar (McDowall, 1996: 156). Bunu yaparken de ülkede Britanya'nın oluşturduğu siyasal alanda ve Milletler Cemiyeti nezdinde belirli bir meşruiyete sahip olan Kürt kimliğine göndermede bulundular.

Britanya ve onun aracısı durumundaki ulusal otorite ülkedeki emperyal güç dengesini sarsacak mahiyetteki bu isyanlara veya siyasi oluşumlara karşı Türkiye'dekinden eksik kalmayacak bir sertlik politikası izlemiş; bu isyanları kimi zaman İngiltere'ye tabi aşiretleri Kürt milliyetçiliğine karşı güçlendirip kışkırtarak, bunun yeterli olmadığı dönemlerde ise bizzat askeri güç kullanarak veya Kürtlerin siyasi ve kültürel haklarını gaspederek bastırmayı denemiştir. 1920'lerin başında patlak verip, uzun bir süre devam eden Şeyh Mahmud Berzeneci önderliğindeki hareket örneğin bu iki taktiğin birlikte kullanılmasıyla sindirilebilmiştir. Britanya'nın Irak'taki özellikle petrole dayalı çıkarlarının güvenlik altına alınması açısından bu bağımsızlıkçı isyanları bastırmak zorunlu gözükiyordu (Entessar 1992: 53).

Burada bu aşiret reislerinin veya onların harekete geçirdiği kitlelerin gerçekten de samimiyetle Kürt milliyetçisi idealleri savunup savunmadıklarından daha önemli olan şey, bu unsurların siyasi eylemliliklerini, isyanlarını ve diğer aşiretlerle yaptıkları savaşları yalnızca İslamcı değil Kürt milliyetçisi bir söylem içinde meşrulaştırmaya çalışmaları ve güçlerini sadece yerel hakimiyet alanlarından değil, ülkede Kürt milliyetçiliğine sınırlı da olsa alan açan elverişli siyasal konjunktürden devşirmeleridir (McDowall, 1996: 158). Bu yönüyle, Britanya emperyalizminin hakimiyetindeki Irak'ta ortaya çıkan Kürt isyanlarını Kürt milliyetçi hareketi başlığı altında değerlendirmek mümkündür. Bu isyanlar hem kendilerini *sürekli* *arz eden* milliyetçi temalar üzerinden kurmaları, hem de mevcut Kürt milliyetçiliği platformununun sınırlarını biçimlendirmekten kaynaklı kümülatif siyasi sonuçlara yol açmaları açısından Kemalizm dönemi Türkiye'sindeki Kürt isyanlarından mahiyette farklıdır.

Kıscacası, Britanya emperyalizminin Irak politikasının oluşturduğu zemin daha 1920'lerden itibaren süreklilik arz eden bir Kürt hareketinin filizlenmesi için uygundu. Kürtler arasındaki aşiret ilişkilerinin hakimiyeti ve bunun İngiliz politikalarıyla pekiştirilmesi, o dönemlerde kentli, proleterleşmiş bir Kürt kitesinin mevcut olmaması ve Britanya'nın da daha çok Kürtlerin temsilcisi olarak bölgede etkinlik sahibi aşiret reislerini görmesi gibi faktörler düşünüldüğünde bu hareketin yönlendiriciliğini büyük toprak sahibi aşiret reislerinin ele geçirmiş olması son derece anlaşılır bir durumdur. Kürt milliyetçiliği gibi bir siyasal platformun oluşmasına olanak tanınmayan ve ağaların varoluş ve çıkarlarını devam ettirme koşullarının Kürtlük iddiasının terk edilmesine bağlı olduğu Türkiye'de ise böyle bir durumun söz konusu olmaması belki de bu ülkedeki Kürt hareketinin farklı bir hat izlemesinin en önemli nedeniydi.

B.2 Kürt Hareketinin Kırsal Liderliği ve Molla Mustafa Barzani

Türkiye'deki Kürt hareketi ülkedeki Kürt toprak sahiplerinden bağımsız ve onlara karşı bir gelişme kanalı bulmuşken, Irak'taki Kürt hareketi 1940'lı yılların sonundan 1979'a kadar bölgedeki en etkili toprak sahiplerinden Molla Mustafa Barzani'nin liderliğinde yükseliyordu. 1930'lu yılların ortalarından itibaren Kürt milliyetçiliğinin liderliğini üstlenen Şeyh Mahmud Barzani'nin kardeşi olan Molla Mustafa Barzani 1979'lara kadar Kürt hareketinin sembolleşmiş liderlerinden biri olarak kaldı (O'Ballance, 1996: 52). Barzani'nin Kürt bölgelerindeki etkisi ve Kürt halkını örgütleme kapasitesi uzun bir süre hareket içindeki kentli seküler unsurlarla kırdaki dinsel güçlerin aynı hareket altında buluşmasını sağlamıştı

(Entessar, 1992, s.55). Barzani'nin Kürt halkı nezdindeki karizması büyük ölçüde Irak'taki iktidar güçlerine karşı gösterdiği dirence ve kazandığı kritik zaferlere dayanıyordu. Örneğin 1943 yılında önderlik ettiği savaş, Irak güçlerine büyük kayıplar verdimiş; Irak devletini ve İngiltere'yi Kürt sorunu konusunda bir takım ödünler vermeye zorlamıştı. Lakin, Barzani'nin kimi kültürel ve siyasal haklarla sınırlı kalmayıp, Kürt bölgelerinin Kürtler tarafından kontrolünü içeren bir özerklik talebiyle ortaya çıkması İngiltere'yi ve Irak'ı Barzani güçlerini bölgeden tamamen silmek ve Kürt halkının siyasi ve kültürel hak taleplerini geriletme üzere tasarlanmış yeni bir askeri saldırı operasyonuna itmişti. Sonuçta, 1945 yılının sonlarında gerçekleştirilen kapsamlı saldırıların sonucunda yenik düşen Barzani ve denetimindeki askeri güçler geri dönmek üzere İran'a sığınmak zorunda kalmıştı. Burada İkinci Dünya Savaşı sonrası Sovyetler Birliği ve İngiltere arasındaki antlaşmaların sonucunda kurulan Mahabad Kürt Cumhuriyeti içinde etkin bir rol üstlenen Barzani, bu Kürt Cumhuriyetinin yıkılmasının ardından Irak'a dönmesine izin verilmediği için uzun yıllar SSCB'de yaşamıştı. 1958'de Irak ordusunun genç subayları tarafından İngiltere'ye karşı yapılan darbenin izlediği uzlaşmacı siyasetin sonucunda yeniden ülkeye davet edilmiş ve Irak hükümeti tarafından el koyulup devlet yanlısı aşiretlere dağıtılan toprakları geri verilmiştir. Bu tarihten itibaren Kürt bölgelerindeki askeri ve ekonomik gücü daha da artmış, hareketteki lider konumu daha da güçlenmiş ve bu sayede uzun bir süre KDP'yi (Kürdistan Demokrasi Partisi) kendi yöreğinde tutabilmiştir.

Irak'ta petrole dayalı sanayileşme stratejisi ilerleyen yıllarda Kürtlerin de fazlasıyla etkileceği sınırlı da olsa bir kentleşme ve proleterleşme süreci ortaya çıkarmıştı. 1926'da 10'dan fazla işçi istihdam eden büyük şirketlerde çalışan işçi sayısı 13 bin iken bu rakam 1954'e gelindiğinde 63 bine çıkmıştı. 1950'li yıllara gelindiğinde ise sanayi işçilerinin sayısı 400 bini buluyordu (Salucci, 2005: 13). Bu dönemde toplumsal sonuçları açısından Türkiye'dekine benzer bir Kürt göçü dalgası yaşanmış, ve Irak'ın sanayi kentlerinde kırdan bağımsız bir Kürt aydın ve işçi çevresi oluşmaya başlamıştı. Bu süreç, Irak petrolünün kamusallaştırılması ve toprak reformunu hayata geçirmeye yönelik çabalarla 1970'lerde iyiden iyiye ivme kazanmıştı (Salucci, 205: 68-69). Ne var ki, bu durumun Kürt hareketi üzerindeki aşiret hegemonyasını kırabildiğini söyleyemeyiz. Her ne kadar kentteki Kürt dinamiği hareket içerisindeki liderlik mücadelesini ve ideolojik tartışmaları keskinleştirmiş olsa da, 1950'li yıllara kadar ülkedeki Kürt milliyetçiliği platformunu kullanarak siyasi ve ekonomik güç biriktirmiş olan toprak sahipleri hareket üzerindeki otoritesini sürdürebilmiştir. Örneğin Irak'ın kent merkezlerinde örgütlenmiş ilk Kürt milliyetçisi örgütlerden *Hevi*, Marksist bir siyasi konumlanışı benimsemiş ve yayınlarında Kürt davasının zaferle sonuçlanması için bölgedeki feodalizmin ortadan kaldırılması gerektiğini savunmuşsa da, Kürt halkı için büyük bir sembolik öneme sahip olduğunu kabul ettiği Molla Mustafa'nın hareket üzerindeki liderliğini tanımaya devam etmişti (O'Ballance, 1996: 23). Keza, Irak ordusundaki Kürt subayların etkin olduğu bir diğer Kürt örgütü olan *Azadi Grubu* da Barzani'nin Kürt hareketi üzerindeki liderliğine sadık kalmıştı (Entessar: 56).

Kentli Kürt unsurların pek çoğu aynı Türkiye'de olduğu gibi Kürtlerin haklarını ve ba-

ğımsızlığını sosyalist bir konumlanış üzerinden savunma taraftarıydılar. Nitekim, bu unsurlar daha sonraki dönemlerde Kürt hareketinin çatı örgütü olma rolünü üstlenen Kürdistan Demokrasi Partisi (KDP) içerisinde yer alarak hareketi sosyalist bir program üzerinden yönlendirme çabası içerisine girmişlerdi. KDP 1946 yılında içinde pek çok sosyalist aydın barındıran ve anti-emperyalist bir dili benimsemiş bir örgüt olarak doğmasına rağmen Sovyet Birliği'nde sürgünde bulunan Molla Mustafa Barzani'yi onursal başkanı olarak seçmişti. KDP'ye kimi dönemlerde hakim olmuş sosyalist söylemin inşa edilmesinde kentteki bu dinamğin payı büyüktür. Lakin, bu durum hareket içerisindeki sosyalist dinamğin, onu belirli bir devrimci program üzerinden yönlendirme kapasitesine eriştiği anlamına gelmiyor. Hareket içerisinde sosyalistlerin artan ağırlığına rağmen, örgütün temel siyasi hamlelerini belirleyen yine azımsanmayacak bir kiteselliğe ve askeri güce sahip toprak sahipleri, ve özellikle de hareketi zaman zaman dışarıdan, zaman zaman da bizzat içinden yöneten Molla Mustafa Barzani idi.

Kentteki dinamğin aşiret güçlerine tabiyetinin sürekliliği ilerleyen dönemlerde hareketteki sosyalist unsurları başka oluşumlar yaratma arayışına sürüklemiştir. Ne var ki, bu alternatif örgütlenmeler Molla Mustafa Barzani'nin hareketin bütünü üzerindeki otoritesini tamamen ortadan kaldırmaya yetmiyordu. Hareketteki kentli unsurların diğer bir seçeneği de Kürtlerin kültürel ve siyasi haklarına sempatiyle bakmayı sürdürebilmiş olan Irak Komünist Partisi'yle bağ kurmalarıydı. Fakat, Ortadoğu'daki en güçlü komünist partilerden biri olsa da IKP Kürt halkını kendi siyasi programı çerçevesinde harekete geçirebilme gücünden uzaktı (Salucci, 2005). IKP'nin daha sonraki dönemlerde bağımsız bir ulusal burjuvazi yaratacağı ve ülkede sosyalist devrimin koşullarını hazırlayacağı gerekçesiyle Baasçı güçler ve bunların Kürt hareketine yönelik saldırılarını 1975'te olduğu gibi zaman zaman desteklemesi, ülkedeki sosyalist hareket ile Kürt dinamığının arasını gittikçe açmıştır (Salucci, 2005: 55). Türkiye'de ise sol/sosyalist hareket azınlıkta kalan ve kaideyi bozmayan bazı öbekler dışında devletin Kürt siyasetini hiçbir dönem olumlamamıştır. Bu bakımdan, Türkiye'dekinin aksine, 1960'li ve 70'li yıllarda Irak'taki sol/sosyalist hareket ile Kürt hareketi arasında bir bütünleşmeden söz edemeyiz. IKP'nin başkanlığını 1964-1993 yılları arasında bir Kürt olan Aziz Muhammed'in yapmasına ve bu partinin üyelerinin neredeyse yüzde otuzbeşinin Kürt olmasına rağmen IKP ve Kürt hareketinin bütünleştiği dönemler istisnadır (McDowall, 1996: 294).

B.3 1958 DARBESİ SONRASINDA IRAK KAPİTALİZMİ VE KÜRT HAREKETİ

1958'teki askeri darbe, bu dengeleri değiştirme potansiyeline sahip bir gelişme olarak hem Irak hem de Kürt hareketi için önemli bir tarihsel dönemece işaret ediyordu. Irak Komünist Partisi'nin ve Kürt hareketinin sosyalist unsurlarının da destek verdiği bu darbe, İngiliz emperyalizminin ülke üzerindeki tahakkümünü büyük ölçüde sona erdiriyor, Irak ordusundaki milliyetçi ve sosyalist kadroların General Kasım liderliğinde iktidarı ele geçirmesini sağlıyordu. Darbeyi yapan kadroların öncelikli hedefi, ülkedeki petrol kaynaklarını devletleştirerek, buradan elde edilen gelirlerle ulusal bir sanayi kapitalizminin altyapısını kurmaktı. Öte yandan, ülkedeki karmaşık etnik, dini ve siyasi kamplaşmaların yaratabileceği

olası bir gerilim bu hedefin rafa kaldırılmasına neden olabilirdi. Bu bakımdan darbeyi yapan kadrolar, Irak toplumunun farklı çıkar ve anlayışa sahip gruplarını bütünlendirecek nazik bir denge siyaseti izlemeye yeltendiler. Bu minvalde, güçlü ve birleşik Irak hedefine sürekli vurgu yapılarak Arap milliyetçisi talepler kapsanmaya çalışılıyor; IKP'nin legal faaliyet yürütülmesine izin verilerek ülkede güçlenmekte olan komünist hareketin desteği alınmaya çalışılıyor; Kürtlerin siyasi ve kültürel hakları anayasal güvenceye alınarak ve önde gelen Kürt liderlerinin ve örgütlerinin yer üstüne çıkması sağlanarak Kürt hareketi sisteme entegre edilmek isteniyordu.

Kıyasıca, Irak'ta ulusal bir sanayi kapitalizmi kurma projesi, Türkiye'de Kemalist iktidarın yaptığı gibi ülkedeki farklı güç odaklarının bütünüyle tasfiye edilmesine dayalı otokratik bir siyasi yapılanmanın boşalttığı alan üzerinde değil, belirli bir güce erişmiş siyasi unsurların çeşitli ödünlerle "gönünün alınmaya çalışıldığı" rızaya dayalı kaygan bir zeminde ilerliyordu. 1958'e kadar ülkedeki farklı etnik ve siyasal grupların siyasal örgütlenmelerini tamamlayıp, belirli bir güç birikimine sahip oldukları düşünüldüğünde Türkiye'dekine benzer bir politikanın hayata geçirilmesi zaten darbenin bağımsız Irak projesinin ölü doğmasına neden olabilirdi. Ne var ki, darbe sırasında oluşan geçici uzlaşmanın uzun soluklu olamayacağı da Iraklı egemenlerin "merkezi bir devlet öncülüğünde kapitalist atılım" projesinin olmazsa olmaz koşulu olan toprak reformu ve petrolerin devletleştirilmesi politikasının yaratacağı kaçınılmaz gerilimler düşünüldüğünde daha baştan belliydi (Bruinessen, 1992:27). Bu projeler Kürt hareketinin gücünü artırıp siyasi özerklik taleplerini yükselttiği bir durumda başarısız olabilirdi. Bu bakımdan her ne kadar Kasım iktidarı Kürtlerin kültürel haklarını tanıdığını ilan edip KDP'ye belirli bir hareket alanı sağlasa da bölgedeki Kürt dinamiğini denetimi altında tutmayı hedefliyordu. Kürt hareketinin Molla Mustafa Barzani etkisindeki liderliği ise kültürel ve siyasal hakların dışında Kürdistan'da belirli düzeylerde siyasi özerklik hedefini benimsemeyi sürdürüyordu. Üstelik darbenin Kürt bölgelerini de kapsayacak biçimde hayata geçirmeye başladığı tarım reformu KDP'nin geleneksel liderliği için bir rahatsızlık kaynağı teşkil ediyordu. Tüm bu kriz dinamikleri üç yıllık uzlaşma dönemini sona erdirecek Kürt hareketi ile Kasım hükümeti arasında yeni bir savaşın tohumlarını ekecekti.

Öte yandan, darbenin en coşkulu temsilcilerinden IKP'nin legal faaliyet alanı bulması bu örgütün gittikçe kitleselleşmesini sağlıyordu ve bu durum da zaten iktidarını hassas dengeler üzerine kuran Kasım iktidarı için büyük bir tedirginlik kaynağı idi (Salucci, 2005:34). Komünist hareketin güçlenmesi iktidara dışarıdan destek veren Arap milliyetçisi Baas kadrosunun da tahammül edemeyeceği bir gelişmeydi. Baasçı kadroların temel siyasi perspektifi Mısır ve Suriye'nin birlikte oluşturduğu Arap Bloku'na dahil olma hedefi üzerine oturtulmuştu (Entessar, 1992:59). Arap milliyetçiliğinin güçlenmesine hizmet edecek bu projenin Kürtlerin özerklik alanına tecavüz edeceği açıktı; bu bakımdan Kürt hareketinin benimsediği siyasi hedeflerle Baas'ın siyasi konumlanışı arasında uzlaşması mümkün olmayan çelişkiler mevcuttu.

Nitekim, böylesine hassas dengelerin üzerine kurulu darbe sonrası uzlaşma havası bir iki yıl içinde bozuldu ve Arap milliyetçisi, Baasçı unsurlar 1963'te Kasım'ı devirerek iktidarı

ele geçirdiler. Yeni iktidar da darbenin petrol kaynaklarının millileştirilmesine dayalı ulusal kapitalist atılım projesini devam ettirme yanlısıydı. Bu proje, petrol sanayisinin harekete geçirilmesiyle elde edilecek birikmiş serveti üretken sektörlerle naklederek ülkedeki kapitalist gelişimi hızlandırmayı amaçlıyordu. Bu sayede ortaya çıkacak bağımsız sektörlerin mülkiyetini ele geçirecek olanlar da sadece bağımsız girişimciler değil devlet kademelerindeki etkinlikleri aracılığıyla iktisadi güç birikimine kavuşmuş Arap milliyetçisi siyasi kadrolar ve bürokratları (Salucci, 2005:73). Bu noktada Cumhuriyetin ilk dönemlerindeki Kemalist kadrolarla Baasçı kadroların hedefleri arasında belirli bir soyutlama düzeyinde örtüşmeden söz edilebilir.

Hızlı kapitalistleşme projesinin gerçekleşmesi için iktidarın öncelikle ülkedeki alternatif güç odaklarını silikleştirmesi ve ulusal otoritesini sağlamlaştırması gerekiyordu. Bu doğrultuda diğer siyasi unsurlarla karşılaştırıldığında daha zayıf olan IKP'ye yönelik büyük bir saldırı operasyonu başlatıldı ve bu örgüt kısa sürede siyasi arenadan uzaklaştırıldı. Hem askeri hem de kitlesellik anlamında daha güçlü durumdaki Kürt hareketini siyasi platformdan silmeye ve Kürtlerin yıllardır uğrunda mücadele ettikleri kültürel hakları gaspetmeye çalışmak ise ülkenin bir iç savaşa sürüklenmesi anlamına geleceğinden Baasçı iktidarlar, aynı Kasım'ın yaptığı gibi Kürt hareketine belirli ödünler vererek onu özerklik iddiasından vazgeçmeye "ikna" etmeye çalıştılar. Lakin, Kürt hareketinin liderliği bağımsızlık iddiasını geçici bir süreliğine rafa kaldırma eğilimi taşısa da, özerklik ve özellikle de Kerkük üzerindeki hak iddiasından asla geri adım atmıyordu. Kasım hükümetinin devrilmesinin hemen ardından başlayan Baasçılarla KDP arasındaki görüşmelerin sonuçsuz kalmasının temel nedeni Molla Mustafa Barzani'nin Erbil, Süleymaniye, Kerkük gibi petrol rezervleri bakımından zengin olan kentleri de kapsayacak şekilde Kürdistan'ın özerkliği talep etmesi, Baasçı hükümetin de buna asla yanaşmak istememesiydi. Özcesi, Kürt hareketi ile Irak devleti arasında dönem dönem sağlanan uzlaşma zemini genel olarak özerkliğin içeriği ve özel olarak da Kerkük'ün statüsü gibi müzmin ihtilafların varlığında geçici olmaya mahkumdu.

B.4 KDP İÇERİSİNDEKİ MÜCADELE VE HAREKETİN İDEOLOJİSİ

Bu koşullar altında Irak'taki yeni iktidar sahipleriyle Kürt hareketi arasında savaşı önleyecek herhangi bir çıkar ortaklığı yoktu. Savaş ve şiddet hem Kürt halkına karşı düzenlenen kanlı operasyonlarla askeri düzeyde, hem de Kürt hareketinin gücünü aldığı Kürt milliyetçiliği zemininin zayıflatılması amacıyla siyasi ve ideolojik düzlemde yürütülüyordu. Bu kâh Kürtlerin kültürel ve siyasal haklarına yapılan saldırılarla, kâh ülkede Arap milliyetçiliğinin yükseltilmesiyle ve Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı bölgelerin Araplaştırılmaya çalışılmasıyla gerçekleştirilmek istendi. Barzani'nin gücünü kırmak için ona karşı Sarafi, Zibari, Bardost gibi aşiretlerin silahlandırılması gibi "gelenekselleşmiş" bir taktik anlayışı da eksik olmadı. Tüm bunlar, 1958 devriminin Irak Kürtlerini Irak toplumuyla bütünleştirmek hedefinin de terk edilmesi anlamına geliyordu.

Darbe sonrası dönemde KDP'nin Kürt hareketini yönlendirme kapasitesine sahip tek Kürt milliyetçi örgüt haline dönüştüğünü söyleyebiliriz. Irak'ta sanayileşme ve kentleşme

sürecinin ivme kazanmasıyla örgütün içerisindeki kentli-sosyalist unsurlar da ağırlıklarını gündend güne arttırdılar. KDP'nin resmi başkanlığının sosyalist Kürt aydınları tarafından yürütüldüğü dönemler de olmuştur. Yine de bu durum bu sosyalist unsurların bir bütün olarak Kürt halkını harekete geçirme kapasitesine eriştikleri anlamına gelmiyordu. Özellikle Iraklı egemenlerin Kürt halkına yönelik şiddet politikasını tırmadıkları dönemlerde KDP'nin resmi "başkanlığının", Kuzey'de hala büyük bir askeri potansiyeli harekete geçirme gücüne sahip Molla Mustafa Barzani'nin "liderliğine" tabi olduğunu söyleyebiliriz. Burada başkanlık ve liderlik arasındaki ince çizgiye dikkat çekmek gerekiyor. KDP içerisindeki kentli, sosyalist dinamikler her ne kadar örgütün başkanlık kademelerine yükselecek ve partinin siyasi propogandasına yön verecek kadar güçlendilerse de, bir bütün olarak Kürt hareketini sosyalist içerikli bir siyasal hatta çekecek düzeyde bir etkiden yoksun kaldılar. Bunu yapmaya çalıştıkları, yani örgütün toprak ağalarından oluşan liderliğine meydan okumaya çalıştıkları dönemlerde Barzani ve onun destekçileri tarafından pasifleştirilip yönetimden uzaklaştırıldılar (O'Ballance, 1996: 40). Öte yandan, Barzani'nin Kürt aşiretlerinin pek çoğu üzerindeki yönlendiriciliği ve Kürt halkı üzerindeki sembolik önemi düşünüldüğünde KDP'deki sosyalistlerin Barzani'yi hareketten dışlaması, Kürt hareketinin kitlesel gücünü yitirmesi ve Irak Devleti'nin saldırılarına karşı direncinin kırılması anlamına gelebilirdi. Bu bakımdan KDP Siyasi Bürosu'nda sol siyasete eğilimli öbekler Barzani'ye açıkça cephe almaktansa çoğu zaman onun izleyeceği siyasete bir yön kazandırma çabası içinde oldular. Ne var ki, Barzani ve ona destek veren toprak ağaları sosyalistlerin siyasi taleplerine uzun süre direnç gösterdi. Bunun sonucu, Kürt hareketinin 1979'a kadar Kürt halkı üzerinde hem ekonomik, hem askeri hem de politik anlamda tartışılmaz bir otoriteye sahip olan Molla Mustafa Barzani gibi bir aşiret reisinin liderliğinde yönlendirilmiş olmasıydı.

Hareketin liderliğinin sosyalist ilkeleri bir program olarak benimseyememesi ve bunu hayata geçirmek isteyen öbeklere ancak bir dereceye kadar tahammül edebilmesinin altında yatan neden son derece anlaşılırdır aslında: Sosyalist bir programın Irak'taki Kürt hareketinin siyasal stratejilerine rehberlik etmesi, toprak ağalarının hareket içindeki liderliğine yönelik bir tehdit oluşturmasının ötesinde, bu toprak ağalarının beslendiği toplumsal varoluş koşullarının kendisinin sorgulanması sürecini başlatması, yani bir sınıf olarak Kürt toprak ağalarının üzerinde yükseldikleri zemini ortadan kaldıracak olması bakımından hareketin kırsal liderliği için kabul edilebilir değildi. Türkiye'de olduğu gibi sosyalist unsurların egemen olduğu bir Kürt hareketi, Kürt milliyetçisi bir projenin tam anlamıyla hayata geçebilmesi için bölgedeki aşiret yapısını dönüştürmeyi kendisine hedef olarak benimseyebilirdi. Nitekim, 1958 darbesinden sonra KDP ile IKP arasındaki yakınlaşmanın da etkisiyle hareket içindeki sosyalist gruplar IKP ile birlikte 1959 Mayıs'ında bir manifesto yayımlayarak Kürdistan'daki feodal yapının devam etmesine neden olan aşiret yapısının ve feodal ağaların ortadan kaldırılması gerektiğini savunmuşlardı. Bunun Irak Devleti'nin hayata geçirmek istediği toprak reformuna çanak tutabileceğini hesaplayan Barzani ise hareket içindeki komünist akımlara karşı çok daha şüpheli bir tavır takınmış; KDP'nin 1964'teki kongresinde radikal/sosyalist kadroyu partinin politbürosundan ve merkezi komitesinden tasfiye etmiştir

(O'Balance,1996: 75). Böyle bir “komünist tehlikenin” varlığında Irak'taki Kürt hareketi'nin liderliği yalnızca Irak'taki baskıcı rejime karşı değil, hareket içerisindeki sol-eğilimli gruplara karşı da mücadele veriyor olmanın ironisini kendi içinde taşıyordu.

Sınıfsal tabanının bu özellikleri düşünüldüğünde, Irak'taki Kürt hareketinin temel siyasi perspektifini tutarlı ideolojik ilkeler üzerine kuramaması son derece anlaşılabilir. Irak'taki Kürt hareketi, Kürdistan'a özerklik veya bağımsızlık sağlanmasına dayalı siyasi hedefini Kürt milliyetçiliğini aşan “evrensel” bir dünya görüşü içine yerleştirmeyi, hareketinin sınıfsal tabanının yarattığı sınırlılıklar yüzünden başaramamıştır. Türkiye'deki Kürt hareketi ise karşısına yalnızca devleti değil aynı zamanda Kürt toprak ağalarının baskıcı pratiklerini alabilecek bir bağlamda ortaya çıktığından, Kürtlerin kültürel haklarına ve siyasal özgürlüğüne dönük taleplerini uzun yıllar milliyetçiliği aşan veya ona eklenen Marksist bir söylem içinde anlamlandırma şansını yakalayabilmiştir.

Irak'taki hareketin yaslandığı herhangi bir tutarlı ilkeler bütününe mevcut olmaması hareketin siyasi manevra alanını daraltan herhangi bir ideolojik sınır yaratmıyor, hem Irak içinde hem de uluslararası arenada değişen güç dengelerine karşı daha esnek ve pragmatik olabilmesini olanaklı kılıyordu. Örneğin, hareket, kimi dönemler IKP ile, kimi dönemler de milliyetçi Baas Partisi ve onu izleyen Arap milliyetçisi hükümetlerle yakın ilişkiler içerisine girebilmiştir; içindeki sosyalist unsurların varlığına rağmen Iraklı egemenlerin IKP'ye yönelik operasyonlarına destek vermiştir. KDP ile Irak hükümeti arasındaki dönemsel yakınlaşmalar hareket içindeki sol-sosyalist grupların büyük tepkisini çekiyordu. Örneğin 1964'te Baas hükümetini devirip iktidarı ele geçiren Abdulsalam Arif başkanlığındaki hükümetle ateşkes antlaşması imzalandığında KDP Siyasi Büro'sundaki sol unsurlar Molla Mustafa Barzani'yi açıkça eleştiren bir bildiri yayımlamışlar, bu da hareket içinde uzun süren bir siyasi krize ve sonrasında ayrılmaya yol açmıştı (Gharreb, 1981: 40).

KDP içinde Barzani'nin siyasetinden rahatsız olan grubun başını partinin Siyasi Bürosu'ndaki Celal Talabani çekiyordu. Talabani ve onun çevresindeki isimlerin temel rahatsızlık noktaları Barzani'nin benimsediği aşırı pragmatik siyaset anlayışıydı. Ne var ki, Barzani'nin hareket üzerindeki otoritesine açıkça tavır alıp bağımsız hareket etmeye başladığı dönemlerde Talabani'nin siyasi oportünizminin Barzani'den geri kalır yanı yoktu. Talabani ve çevresindekiler hareketin üzerindeki Barzani etkisini sınırlandırmak için hem Irak'taki Arap milliyetçisi güçlerle, hem de bazı uluslararası güçlerle işbirliği arayışı içinde olmuştur. Barzani'nin Kürt halkı nezdindeki saygınlığı ve askeri gücü göz önüne alındığında Talabani fraksiyonunun Kürt hareketi içindeki dinamikleri harekete geçirerek Barzani'nin gücünü kırması epey zordu (McDowall, 1996 :316). Zira, Talabani çevresi, 1968 yılında iktidarı yeniden ele geçiren Baas Partisi'ne verdiği lojistik destekle Barzani'ye karşı mücadelesinde Iraklı egemenlerin desteğini arkasına almayı hesaplamıştı. Bu ise Talabani'nin Barzani'ye yönelik “işbirlikçi” suçlamasının ve daha radikal/sol bir Kürt hareketi oluşturmaya yönelik söylemlerinin inandırıcılığını ve samimiyetini sorgulanır hale getiriyordu.

Hareketin liderliğinin ideolojik referanstan yoksun pragmatik anlayışı onun dış siyasetine de yansımıştır. Kürt hareketinin kır kökenli liderliği gücünü sadece Kürt halkı üzerinde sahip olduğu kitlesel gücünden değil aynı zamanda özellikle Soğuk Savaş döneminin uluslararası aktörlerinin sağladığı siyasi ve askeri yardımdan alıyordu (O'Balance, 1996: 94).

Türkiye'deki Kürt hareketinin aksine, Irak'taki hareket darbe sonrasında Baasçı kadroların izlediği siyasetten rahatsız ABD, İsrail ve İran gibi ülkelerden açıkça destek alarak uluslararası güç dengelerindeki değişimlerin etkisine daha açık bir konuma sürüldü. Molla Mustafa Barzani, kimi dönemlerde hareketin siyasi manevralarını bu güçlerle olan ilişkisinin niteliğine göre biçimlendirmek durumunda kalıyordu. Örneğin, 1970'de kendisine önerilen sınırlı özerklik teklifini bir süre sonra geri çevirmesinin altında sadece bu teklifin kendi siyasi hedefleri açısından yetersiz olması değil, aynı zamanda Irak ve ABD'nin Barzani'ye daha fazlasını istemesi için destek vaat etmesi yatıyordu (Bruinessen, 2000 :39). Ne var ki, 1975 yılında Irak ile İran arasındaki ihtilafları geçici bir süreliğine rafa kaldıran antlaşmayla Kürt hareketinin İran'dan sağladığı lojistik ve ekonomik destek son bulmuş, bu durum Kürt hareketinin 1975 yenilgisinde büyük rol oynamıştı. Aynı şekilde Irak devletinin 1980'lere geldiğinde halihazırda zayıflamış hareketi Anfal Operasyonlarıyla kolaylıkla ezmesini ve Kürt halkına karşı bir dizi katliam gerçekleştirmesini kolaylaştıran şey, Saddam Hüseyin ile bir zamanlar KDP'ye arka çıkan ABD arasındaki İran karşıtlığından doğan yakınlaşmaydı. KDP'nin dış siyasetinin hareket içerisindeki sosyalist gruplarla Molla Mustafa Barzani arasındaki mücadeleyi daha da kızıştırdığını söyleyebiliriz. Zira, Barzani'nin ABD ve İsrail ile olan yakın temasları ve kendi Kürtlerini ezmekte tereddütsüz davranan İran'dan dönem dönem aldığı açık askeri destek, sınıf mücadelesine dayalı bağımsız ve anti-emperyalist nitelikli bir halk hareketi yaratma hedefini benimsemiş sosyalist kadroların benimsediği siyaset anlayışına zıt düşüyordu (Entessar, 1992:68). Bu ihtilaf noktası, KDP içerisindeki mevcut çatışmaları daha da derinleştirerek hareketin bölünme sürecini hızlandırdı. Nitekim, 1970'lerin ortalarından itibaren Kürt hareketindeki parçalanmada sosyalist taraf Molla Mustafa Barzani önderliğini "emperyalistlerle işbirliği yapmak" ve Kürt halkına ihanet etmek suçlarıyla itham ederek hareketten koşturdu; sonraki süreçte bir kısmı Talabani liderliğindeki Kürdistan Yurtsever Birliği'nin kuruluşu içinde yer aldı (O'Balance: 94-95). KYP Barzani'nin Kürt hareketi üzerindeki hegemonyasını kırmak şiarıyla kurulmuş bir örgüttü. Lakin, daha önce sözünü ettiğimiz sınırlılıklardan ötürü Kürt hareketinin bütünü üzerinde hakimiyet kurmaktan uzak kaldı, ve bölgede ve uluslararası arenada etkili güçlerden destek almak konusunda KDP ile yarısır hale geldi. Böylesine "esnek" bir siyasi hattı olanaklı kılan şey, bu tür çelişik hamlelerin hareket içinde ilkesel anlamda sorunsallaştırılmasını sağlayacak ortak bir ideolojik referans noktasının olmamasıdır.

Irak'taki Kürt hareketinin yaslandığı somut ve tutarlı bir dünya görüşünün olmaması ve bunun sonucu ortaya çıkan pragmatik siyaset anlayışı hareket içindeki kitlelerin siyasallaşma biçimlerini de etkilemiştir. Türkiye'dekinin aksine Irak'taki Kürt hareketinin, kitlesini belirli bir dünya görüşü çerçevesinde "aydınlatma ve bilinçlendirme" gibi bir söylem üzerinden hareket ettiğini söyleyemeyiz. Eğer, "siyasi gelenek" sözcüğünü hareket içinde yerleşikleşmiş ve kurumsallaşmış siyasi pratik ve söylemler bütününe tekabül edecek bir şekilde kullanırsak şunu söyleyebiliriz ki, Türkiye'deki Kürt hareketi kendi içerisinde sosyalist bir siyasi gelenek yaratabilmiş ve bu geleneği geçmişten bugüne kısmen de olsa aktarabilmişken, Irak'taki hareket büyük ölçüde liderliğinin sınıfsal kökeni itibarıyla böyle bir nitelikten yoksun kalmıştır.

B.5 GENEL ÇIKARIMLAR

Britanya kapitalizminin denetiminde bir kolonyal devlet olarak varoluş kazanan Irak'ta 1920'lerden itibaren Kürt kimliğinin ve Kürt milliyetçiliğinin Irak'ın karmaşık toplumsal ve siyasi dokusu içinde bir denge unsuru olarak tanınması bölgede İngiltere'nin çıkarlarını tehdit eden sürekliliğe sahip aşiet liderliğinin önderliğinde gelişen bir Kürt hareketinin gelişmesini sağlamıştır. Kürt kimliğinin ve milliyetçiliğinin varlığının yok sayıldığı ve çeşitli mekanizmalarla siyaset alanının dışına itildiği Türkiye'de ise toprak ağaları giderek Kürt milliyetçiliğinin değil, devletin resmi politikalarının taşıyıcısı durumuna düşmüş, ülkede gelişebilecek bir Kürt milliyetçi hareketinin liderliğini üstlenememiştir. İngiltere'nin izlediği stratejinin yarattığı koşullarda süreç içinde büyük siyasi ve iktisadi güç birikimine erişebilen Kürt toprak ağaları Irak'taki Kürt hareketinin liderliğini uzun süre ellerinde tutabilmiş, hareket içindeki sosyalist-kentli usurların liderlik mücadelesine karşı direnç gösterme gücüne sahip olmuştur. Bu durum ise yazı içinde gösterildiği gibi 1960 sonrasında örgütlülük kazanan Türkiye'deki Kürt hareketi ile 1920'lerden itibaren süreklilik arz edebilmiş Irak'taki Kürt hareketinin sınıfsal liderliğinin farklılaşması sonucunu doğurmuştur. Irak'taki hareketin sınıfsal liderliğinin mahiyeti de Kürt toprak ağalarının siyasal hedefleri, KDP içindeki liderlik mücadelelerin seyri, Irak'ın genelindeki iktidar kavgalarının yapısı gibi dolayısıyla Irak'taki hareketin ideolojisinde Marksist/sosyalist öğelerin etkisini sınırlayarak, Irak'taki hareketi Türkiye'deki Marksist tabanlı Kürt hareketinden farklı bir ideolojik konumlanışa sürüklemiştir.

SONUÇ YERİNE: GÜNCELE DAİR DÜŞÜNSEL AÇILIMLAR

Yazı boyunca özellikle 1923-1980 arası sürece odaklanarak Irak'taki ve Türkiye'deki Kürt hareketlerinin ideolojik ayrışmasının tarihsel kökenlerine eğilmeye çalıştım. Başta da belirttiğim gibi Irak ve Türkiye'nin kapitalist gelişiminin kendine özgü özellikleri bu hareketlerin üzerinde yükseldikleri toplumsal zeminin niteliksel anlamda farklılaşmasına neden oluyor, bu durum da hareketleri besleyen toplumsal dinamikleri ve buna mukabil onların sınıfsal önderliğinin niteliğini büyük ölçüde etkiliyordu. Bu faktörler yine çeşitli dolayısıyla hareketlerin uzun bir süre birbirinden ayrı ideolojik projelerin taşıyıcılığını yapmalarına neden oluyordu. Bu durum, hareketlerin bugüne miras bıraktıkları siyasi kültürün içeriğini de önemli ölçüde biçimlendirmiştir. Açıklanmaya uygun olan bu genel tarihsel-teorik çerçevenin Kürt hareketinin bugününe ilişkin aşağıdaki hususları anlama sürecinde nasıl bir yöntem izlenmesi ve hangi süreçlere odaklanılması gerektiğini belirlemek açısından önemli olduğunu düşünüyorum. Birkaç örnek vermek gerekirse:

- 1) 1990'ların ortalarından itibaren PKK içindeki Marksist öğelerin aşınmasıyla sonuçlanan ideolojik ve siyasal yeniden yapılanma sürecinin temel dinamiklerini anlamaya çalışırken, Türkiye'de kapitalist gelişmenin ve bununla ilişkili olacak biçimde Türkiye'deki sınıf hareketinin değişen yapısının Kürt hareketinin izlediği siyasi stratejiyi nasıl dönüştürdüğüne bakmak önemlidir.
- 2) Aynı başlıkta Türkiye'deki Kürt hareketinin benimsediği bu yeni ideolojik doğrultu ve Birleşik Ortadoğu Projesi'nde üstlendiği rolün niteliğiyle hareketin sınıfsal tabanındaki

değişimler arasındaki ilişkiye odaklanmak aydınlatıcı olabilir.

- 3) Irak'taki Kürt hareketinin ABD'nin Ortadoğu politikasının temel dayanaklarından biri haline gelmesinin, ve KDP ve KYB'nin bölgede üstlendiği misyona karşı hareket içinde ciddi bir direncin ortaya çıkamamasının arkasındaki tarihsel nedenleri ararken hareketin dünden bugüne devrettiği pragmatist siyasi geleneğin nasıl oluştuğunu kavramak anlamlı olabilir.
- 4) Bölgede Kürt milliyetçisi bir projenin hayata geçirilmesini kolaylaştıracak olmasına rağmen Türkiye'deki Kürt hareketinin, Irak'takinden farklı olarak, ABD işgalini açıkça desteklemekten kaçınması ve hatta kimi uğraklarda işgale karşı tavır almasının nedenlerini açıklarken, hareket içinde aşınmakta da olsa özellikle örgütlediği kitleler üzerinde hala etkisini sürdürmekte olan sosyalist/anti-emperyalist öğelerin hangi tarihsel süreçlerle yerleşiklik kazandığını vurgulamak aydınlatıcı olabilir. Bu bağlamda, Türkiye'deki kapitalist gelişmenin özgül yapısının Kürt hareketinin sınıfsal tabanını ve temel ideolojik öncüllerini tarih boyunca nasıl etkilediği üzerinde düşünmek yararlı olabilir.

Sonuç olarak, Ortadoğu'daki gelişmelerin bölgedeki Kürt dinamiğini nasıl etkileyeceğini çözümlerken Irak'taki ve Türkiye'deki Kürt hareketinin temel özelliklerini kavramak, bunu yaparken de iki hareketi birbirinden ideolojik ve siyasal anlamda ayırıştıran tarihsel faktörlere ve süreçlere odaklanmak gerekiyor. Bu ise ancak Irak ve Türkiye'deki kapitalist gelişmenin tarihsel özgülüklerinin bu iki ülkedeki Kürt hareketinin evrimini nasıl etkilediğini kavrayarak mümkün olabilir. ■

KAYNAKÇA

- Ahmad, Feroz (1995) "The Development of Class Consciousness in Republican Turkey: 1923-1945", Quartaert, D. ve E. Zurcher (der.), *Workers and The Working Class in the Ottoman Empire and the Turkish Republic* içinde, London: Tauris Publishers.
- Akkaya, Yüksel (2002) "The Working Class and Unionism in Turkey Under the Shackles of the System and Developmentalism", Balkan, N. ve S. Savran (der.), *The Ravages of Neo-Liberalism: Economy, Society and Gender in Turkey* içinde, New York: Nova.
- Arfa, Hassan (1966) *Kurds: A Historical and Political Study*, London: Oxford University Press.
- Aytekin, Attila (2001) "Kitap Eleştirisi: Yediyüz" *Praksis*, 1.
- Atacan, Fulya (2000) "A Kurdish Islamist Group in Modern Turkey: Shifting Identities" *Middle Eastern Studies*, 37(3).
- Başkaya, Fikret (2002) *Paradigmanın İflası: Resmi İdeolojinin Eleştirisine Giriş*, Ankara: Özgür Üniversite Kitaplığı.
- Başkaya, Fikret (1999) *Yediyüz*, Ankara: TODFV.
- Berik, Günseli and Cihan Bilginsoy (1996) "The Labour Movement in Turkey: Labour Pains, Maturity, Metamorphosis", Elles Jay Goldberg (der.), *The Social History of Labour in the Middle East* içinde, Colorado: Westview.
- Bozarslan, Hamit (2005) "Türkiye'de Kürt Milliyetçiliği: Zimni Sözleşmeden İsyana", *Kürt Milliyetçiliğinin Kökenleri*, İstanbul: Avesta
- Bozarslan, Hamit (2005) "Türkiye'de Yazılı Kürt Tarih Söylemi Üzerine Bazı Hususlar", *Kürt Milliyetçiliğinin Kökenleri*, İstanbul: Avesta.
- Bozarslan, Hamit (1992) "Political Aspects of the Kurdish Problem in Contemporary Turkey", Philip G. Kreyenbroek ve Stefan Sperl (der.), *The Kurds*, London: Routledge.
- Bruinessen, Martin Van (1992) *Agha, Shaikh and the State*, New York: Zet Books
- Bruinessen, Martin Van (1992) "Kurdish Society, Ethnicity, Nationalism and Refugee Problems", Philip G. Kreyenbroek ve Stefan Sperl (der.), *The Kurds*. London: Routledge.
- Bruinessen, Martin Van (1994) "Kurdish Nationalism and Competing Ethnic Loyalties", *Peoples Mediterraneans*, 68-69.
- Bruinessen, Martin Van (2005) *Kürtlük, Türklük, Alevilik: Etnik ve Dinsel Kimlik Mücadeleleri*, İstanbul: İletişim.
- Ciment, James (1996) *The Kurds: State and Minority in Turkey, Iraq and Iran*. New York: Facts on File.
- Cornell, Svante (2001) "The Kurdish Question in Turkish Politics", *Orbis*, (4)1.
- Denilson, M ve Keleş R. (1985) *The Politics of Rapid Urbanization: Government and Growth in Modern Turkey*, New York: Holmes and Meier.
- Dinler, Demet (2003) "Türkiye'de Güçlü Devlet Geleneği Tezinin Eleştirisi", *Praksis*, 9.
- Entessar, Nader. (1992) *Kurdish Ethno-Nationalism*, Boulder: Lynn Rienner Publishers.
- Ercan, Fuat (2002) "The Contradictory Continuity of the Turkish Capital Accumulation Process: A Critical Perspective on the Internationalization of the Turkish Economy", N. Balkan ve S. Savran (der.), *The Ravages of Neo-Liberalism: Economy, Society and Gender in Turkey*, New York: Nova.
- Ergil, Doğu (2000) "The Kurdish Question in Turkey", *Journal of Democracy*, 11(3).
- Gharreb, Edmund (1981) *The Kurdish Question in Iraq*, Syracuse: Syracuse University Press.
- Ghassemlou, Abdulrahman (1992) *Kurdistan and the Kurds*, Prag: Published House of Czechoslovak Academy of Sciences.
- Hirschler, Konrad (2001) "Defining the Nation: Kurdish Historiography in Turkey in the 1990s", *Middle Eastern Studies*, 37(3).
- Honigman, Gerald (1982) "British Petroleum Politics, Arab Nationalism and the Kurds", *Middle East Review*, 15.
- Karpat, Kemal (1973) *Social Change and Politics in Turkey*, Leiden: E.J Brill.

- Kazgan, Gülten (1999) *Tanzimattan 21.Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kendal (1993) "The Kurds Under the Ottoman Empire", Gerard Chaliand (der.), *A People Without a Country*, New York: Interlink Publishing.
- Keyder, Çağlar (1981) *Definition of a Peripheral Economy: Turkey 1923-1929*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Keyder, Çağlar (2004) *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İstanbul: İletişim.
- Kinnane, Derk (1964) *The Kurds and Kurdistan*, London: Oxford University Press.
- Kirisci, Kemal and Gareth Winrow (1997) *The Kurdish Question and Turkey*, Oregon: Frank Class.
- McDowall, David (1992) "The Kurdish Question: A Historical Review", P. G. Kreyenbroek ve S. Sperl (der.), *The Kurds* içinde, London: Routledge.
- McDowall, David (2000) *A Modern History of the Kurds*, London: Tauris.
- Mentaşşavili, A.M. (2004) *Dünden Bugüne Kürtler*, İstanbul: Evrensel.
- Morad, Minur (1992) "The Situation of Kurds in Iraq and Turkey: Current Trends and Prospects", P. G. Kreyenbroek ve S. Sperl (der.), *The Kurds* içinde, London: Routledge.
- O'Ballance (1996) *The Kurdish Struggle*, London: Macmillan.
- Olson, Robert (1989) *The Emergence of Kurdish Nationalism and the Sheikh Said Rebellion: 1880-1925*, Texas: University of Texas Press.
- Poulton, Hugh (1997) *Top Hot, Grey Wolf and Crescent*, New York: New York University Press.
- Ramazanoğlu, Hüseyin (1985) *Turkey in the World Capitalist System*, Brookfield: Gower.
- Robbins, Philip (1993) "The Overlord State: Turkish Policy and the Kurdish Issue", *International Affairs*, 69 (4).
- Salucci, Ilario (2005) *Irak'ta Solun Tarihi*, İstanbul: Agora.
- Saraçoğlu, Cenk ve Akdeniz Eylem (2005) "12 Eylül'den Çıkışta Solda Üç Tarz-ı Siyaset", *Birikim*, 198.
- Şevkal, Naci (2001) "An Overview of Turkey's Urbanization", Debbie Lovatt (der.), *Turkey since 1970: Politics, Economy and Society* içinde, New York: Palgrave.
- Yeğen, Mesut (1999) "The Kurdish Question in Turkish State Discourse", *Journal of Contemporary History*, (34) 4.
- Yavuz, Hakan (2000) "Cleansing Islam from the Public Sphere", *Journal of International Affairs*, 54(1), pp. 22-42.